

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1933

Magy. Ir. III

1602/XLIII.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Brisits Frigyes</i> : Vörösmarty és az Ezeregyéjszaka	59
<i>Horváth Cyrill</i> : A verses Katalin legenda, a szabadgondolkodás és a neoplatonizmus.....	193
<i>Solt (Speneder) Andor</i> : Drámairodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig.....	30, 230
<i>Viszota Gyula</i> : Gr. Széchenyi István elmeállapota és halála.....	1, 199
<i>Waldapfel József</i> : Katona első történeti drámái.....	75, 243

ADATTÁR.

Amade két ismeretlen latin verse. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	291
Amade László «Nőtelen és házaselet»-éhez. <i>U. az</i>	149
Ámor és a' Halál. <i>Waldapfel József</i>	301
Arany János az utolsó Himfy-utánzóról. <i>Angyal Dávid</i>	109
A «Bánkban-regény»-hez. <i>Waldapfel József</i>	152
Bessenyei György báró Orczy Lászlóhoz. <i>Belohorszky Ferenc</i>	151
Két Bessenyei-dokumentum. Közli: <i>Halász Gábor</i>	296
Bessenyei György Rómának viselt dolgai c. kéziratosa művének előszava. <i>Belohorszky Ferenc</i>	145
Egressy Gábor szobra. <i>Timár Kálmán</i>	314
Egy régi pesti címár színész- és drámatörténeti adatai. <i>Waldapfel József</i>	298
Egy XVI. századi magyar költemény nyoma az olasz irodalomban. <i>Szabolcsi Bence</i>	134
Ál-Fazekas-versek forrásai. <i>Gálos Rezső</i>	132
Adatok Felvinczi György életéhez és irodalmi munkásságához. <i>Szabó T. Attila</i>	141
Gyulai Pál gyermekkori verse. Közli: <i>Halász Gábor</i>	295
Horváth József Elek és az erdélyi drámapályázat. <i>Waldapfel József</i> ..	154
Írói tiszteletdíjak a Nemzeti Színházban, (1858—1860.) Közli: <i>Rexa Dezső</i>	264
Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz. Közli: <i>Gálos Magda</i>	317
Kármán és Pajor levelei az erdélyi nyelvművelőkhöz. Közli: <i>Waldapfel József</i>	137
Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei Szentmiklóssy Alajoshoz. Közli: <i>Gulyás József</i>	269
Mikszáth és a Gesta Romanorum. <i>Rempert Elek</i>	121
Adatok a magyar műdal kialakulásához és forrásaihoz. <i>Gálos Rezső</i> ..	93
Báró Orczy Lőrinc kiadatlan levelei. Közli: <i>U. az</i>	292
Petelei István levelei Gyulai Pálhoz. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	305
Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése. (1849—1851.) <i>Gerő József</i> ..	126
Szabó Károly — Horváth Döméhez. Közli: <i>Váczy József</i>	136
Szántó István Granada-fordítása. <i>Timár Kálmán</i>	141
Szemere Miklós drámái paskillusa. Közli: <i>Perényi József</i>	109
Szentjóni Szabó László A megváltozott Dóris c. költeményének forrása. <i>Gálos Rezső</i>	134
A mondseei Szent László-legenda és a Szent Lászlóról való ének. <i>Skala István</i>	147

	Lap
Gróf Teleki József legelső kéziratai a sárospataki könyvtárban. <i>Gulyás József</i>	316
Tompá Mihály egy ismeretlen levele. Közli: <i>Kerekes Emil</i>	322
Török Károly levele Gyulai Pálhoz az 1874-es (Greguss-Gyulai-féle) Petőfi-kiadás ügyében. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	308
Verseghy Búcsúzásának keletkezése. <i>Gálos Rezső</i>	150
Verseghy Ferenc ismeretlen drámatöredéke. Közli: <i>U. az</i>	286
Vörösmarty egy német mintája? <i>Honti János</i>	146

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Barcsay Ábrahám költeményei. <i>Szabó Dávid</i>	340
Bartos Imre: A hazai latinnyelvű irodalom Bessenyei és Kazinczy korában. <i>Kerekes Emil</i>	334
Dedinszky Gizella: Petőfi és Burns. <i>Szinnyei Ferenc</i>	156
Dobó Sándor: Czuczor Gergely népies lírája. <i>Kerekes Emil</i>	160
Doktori értekezések 1931—32-ben. I. közl. <i>Szinnyei Ferenc</i>	155
Doktori értekezések 1931—32-ben. II. közl. <i>Kerekes Emil</i>	334
Dombi Béla: A drámaírás kísérletei Magyarországon a XVI—XVII. században. <i>Solt (Speneder) Andor</i>	337
Gálos, Magda: Sigismund Justh et Paris. <i>Lám Frigyes</i>	342
Gombos Andor: A magyar népszínmű története. <i>Zádor Imre</i>	341
Hajdu János: Eötvös első minisztersége. <i>U. az</i>	343
Horváth Richárd: Laskai Oszvát. <i>Kerekes Emil</i>	334
Kozma Magdolna: A magyar történeti vigjáték. <i>Szinnyei Ferenc</i>	155
László Irma: Arany János angol irodalmi kapcsolatai. <i>U. az</i>	157
Litványi László: Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága. <i>Kerekes Emil</i>	335
Molnár Pál: Berezik Árpád a drámaíró. <i>Solt (Speneder) Andor</i>	159
Nagy József: Tóth Béla élete és munkássága. <i>Szinnyei Ferenc</i>	155
Négyesy László: Kazinczy pályája. <i>Császár Ernő</i>	158
Osváth Ferenc: Mentovich, Ferenc. <i>Kozocsa Sándor</i>	160
Riedl Frigyes egyetemi előadásai. 1. Vajda, Reviczky, Komjáthy. — 2. Madách. <i>Hegedűs Zoltán</i>	339
Skala István: Gr. Széchenyi István és a magyar romanticizmus. <i>Kerekes Emil</i>	336
Török Erzsébet: Benedek Aladár. <i>Szinnyei Ferenc</i>	155
Vándor Gyula: Olaszország és a magyar romantika. <i>Solt (Speneder) Andor</i>	336
Vas Margit: Ráday Gedeon élete és munkássága. <i>Kerekes Emil</i>	335

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1932. év irodalomtörténeti munkássága. <i>Kozocsa Sándor</i>	161, 344
A Petőfi-centenárium irodalmához <i>H. Fekete Péter</i>	188
Hibaigazítás	154

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abafi Lajos.....	259	Barclaius	254
Aischylos	286	Barcsay Ábrahám.....	340
Albach páter.....	210, 213	Baróti Szabó Dávid 100, 279, 301, 304	304
Albumazár.....	194, 198	Bárótzai Sándor	271, 281
Alciatus 302—305; — <i>De morte et amore</i>	301	Bartai Endre, <i>Csel.</i>	264
Alszeghy Zsolt 100, 337; — <i>Magyar drámai emlékek</i>	337	Bartakovics egri érsek.....	335
Amade László 149, 150, 291, 292, 335	335	Bártfai Szabó László.....	200
Anakreon.....	93, 97	Bartók Béla.....	134
Andrád Elek 41—42, 45, 47; — <i>Mátyás és a kolozsvári bíró.</i>	155	Bartos Imre.....	334—335
Andrássy György gróf	206	Báthory István	257
angol romanticizmus	240	Batsányi János 269, 272, 317—319, 328	319, 328
Angyal Dávid.....	200—201, 219	Bäuerle.....	231
Ányos Pál.....	329, 341	Bayer József 44, 46, 78, 86, 232, 236—237, 257, 337; — <i>A magyar dráma története</i>	337
Aquinói Szent Tamás	198	Bécsi képes krónika.....	148
Aranka György.....	137	Bellarmin	254
Arany János 92, 157, 160, 308, 332; — <i>Az elveszett alkotmány</i> 157; — <i>Bolond Istók</i> 157; — <i>Irányok</i> 109; — <i>Katalin</i> 157; — <i>Murányi ostroma</i>	157	Benedek Aladár.....	155—156
Aristoteles	195—198	Benkő Kálmán	265
Asbóth Vilmos.....	29, 214	Berczik Árpád 159; — <i>Himfy dalai</i> 159; — <i>Igmándi kispap</i> — <i>Nézd meg az anyját.</i>	159
<i>Aurora</i>	318, 323	Beregszászi Nagy Pál	283
B	36, 50	Berzsenyi Dániel.. 30, 38, 240—241	241
Babotsai István	39—41, 45	Bessenyei György 145—146, 151—152, 154, 282, 296, 341; — <i>Rómának viselt dolgai</i> ... 145	145
Bajza József.....	59—60, 237	Bihari Akos.....	263
Balassa Bálint.....	142, 335	Bite János	291
<i>Balassa-komédia</i>	338	Blumauer	97
Balog István 232, 234—235, 266; — <i>Angyal Bandi</i> 47; — <i>Ludas Matyi</i>	232, 235	Boér Sándor, <i>Negyedik László.</i>	39
Balogh Pál 16, 199, 201—202, 229	229	Bogáti Fazekas Miklós	142
Balogh Péter.....	282	Bolyai, <i>Mahomet</i>	45
Bánóczy József.....	241	Bors Sámuel	47
Bárány Boldizsár 299—301; — <i>Árpádi ház</i> 301; — <i>Dévényi Cecília</i> 301; — <i>Hárfa-Sziget</i> 301; — <i>Jazid Piderum</i> 301; — <i>Magyarok kiindulása</i> 300; — <i>Rásdi</i> 301; — <i>Rosta</i> 44, 300; — <i>Rübezál</i> 300; — <i>Saidár és Rurik</i> 300—301; — <i>Somosváriak</i> 300; — <i>Velencei Péter</i> 301	301	Boucherius.....	254
		Bourget	342—343
		Brezanóczi Ádám	253—255
		Bugát Pál.....	72
		Bulwer 157; — <i>Rienzi</i>	57
		Burns	156—157
		Byron	157
		Castiglione.....	303
		Catullus	93
		<i>Certaman poetæ</i>	303
		Collin	154, 272
		Coppée	343

	Lap		Lap
Cornides Dániel	335	Erkel Ferenc 265—266; — <i>Hu-</i>	
<i>Credulus és Julia</i>	338	<i>nyadi László</i> 265; — tisztelet-	
		díjai	268—269
Császár Elemér 99—101, 105, 150,		Eschenburg	107
301—302, 304; — <i>A magyar</i>		<i>Ezeregyéjszaka</i>	59—74
<i>regény</i> 338; — <i>Orczy Lőrinc</i>			
292; — <i>Verseghy Ferenc</i> ...	286	Fabchich József	95
Császár Ferenc	335—336	Falk Miksa 3, 28, 211—212,	
Császár György	265—266	217—218, 222, 224	
Csengeri Antal	130	Faludi Ferenc	98, 325, 335
Cseréi Mihály	136	Fáncsy-szinlapgyűjtemény	300
Cserey Miklós	136	Fáy András 33, 300; — <i>Két</i>	
Csikó Gergely	159	<i>Báthory</i>	47
Csokonai 103, 105, 150, 280; —		Fazekas Mihály 132—133; —	
<i>Hány a grácia?</i>	98	<i>Ludas Maty</i>	280
Czakó Zsigmond	131	Fegyverneki Vida László	41
Czinke Ferenc	272, 275	Fejér György 271—272, 317, 319, 325	
Czuczor Gergely 160; — <i>Falusi</i>		Fekete János gr.	282
<i>kislány</i>	97	Felvinczi György 141—145; —	
		<i>Ritkán kellő, híves szellő</i> ...	141
Dactius (Dazzi) András ...	304—305	Felvinczi-kódex	142
Dávid Ferenc	141	Fenyéri Gyula ...	65—66, 328, 330
Dayka Gábor 150—151, 271, 280—281		Ferenc József király 219—220, 222	
Deák Ferenc	214	Ferecny Jakab	70
Dedinszky Gizella	156	Fogarasi Nagy Pál	48
Degré Alajos 265; — <i>Két hata-</i>		Fontenelle, Bernard de	98
<i>lom</i>	264	Forinyák Géza	226
Demény Mária	341	France, Anatole	343
<i>Der Tod des Grafen Stephan</i>		Friedländer	100
<i>Széchenyi in der Irrenanstalt</i>		Friedreich István	200
<i>zu Döbling bei Wien</i>	1		
Dessewffy József	273, 279	Gaal Ferdinánd	12
Dobó Sándor	160	Gaal József 232, 234; — <i>A peles-</i>	
Dobsa Lajos	266	<i>kei nótárius</i>	232, 238
Dókus Sámuel	283	Gál Jenő	200
Dombi Béla	338	Galamb Sándor	341
Doppler Ferenc	265—266, 300	Gálos Magda	342—343
Döbrentei Gábor 54, 271, 273,		Gálos Rezső	287, 301—303
283, 318, 328—329		Garay János 58; — <i>Arboc</i> ...	57
Döme Gergely, <i>A köcsmei sárkány</i>	232	Gerstenberg	30
Döme Károly	317, 330	<i>Gesta Romanorum</i>	121—126
Dugonics András 38, 40, 238, 335;		Girzik, X. Ferenc ...	259, 261—263
— <i>Báthory Mária</i> 38; — <i>Kun</i>		Gleich 76, 231, 246, 251; — <i>Albert</i>	
<i>László</i> 38; — <i>Toldi Miklós</i> ...	41	<i>der Bär</i> 247, 251; — <i>Wendelin</i>	
Dukai Takács Judit	154	<i>von Höllenstein</i>	299
Dumas Sándor	53	Gleim 98; — <i>Der Traum</i>	107
D'Ussieux	80—81, 83, 85, 152	Goethe 30, 32—35, 49, 56, 84,	
		103, 282; — <i>Götz von Berli-</i>	
Egressy Gábor	314—316	<i>chingen</i> 34—36, 246, 262; —	
Életképek	310—311	<i>Iphigenia</i>	283
Emich Gusztáv	129	Goldberg Fülöp 14—17, 19, 21,	
Endlicher	147	25, 28—29, 216—219, 221,	
Eötvös József br. 56, 343; —		226—228	
<i>Növérök</i>	343	Gombos Andor	341
Erdélyi Magyar Nyelvművelő Tár-		Gombos Imre 51, 55, 299; —	
saság	137	<i>Az esküvés</i> 58, 219; — <i>Elek</i>	
Erdélyi Múzeum	272, 312, 320	<i>és Polixena</i>	299

Lap	Lap
Görgen Gusztáv 2, 4—9, 13—15, 21—23, 25—29, 203—209, 211—213, 216—217, 219, 221— 225, 228	Horatius .... 93, 276—277, 279, 325
Görög Demeter 319	Hormayr 274
Götz 104—106; — <i>Der verlorene</i> <i>Amor</i> 99	Horvát István... 278, 319, 325—326
Granada, L. de 141; — <i>Hiszkegegy</i> 141	Horváth Ádám 280, 282
Greguss Agost..... 308—312	Horváth Cyrill..... 147
Grillparzer..... 34, 47	Horváth Döme..... 136
Grusz Antal 299—301; — <i>Erbia</i> 301	Horváth Endre 277, 281, 318, 325, 328—329
Grünwald Béla..... 200, 210	Horváth János 160, 334; — <i>A</i> <i>magyar irodalmi műveltség</i> <i>kezdetei</i> 338
Guislain 17	Horváth József Elek 154
Gutzkow 237	Horváth Richárd 334
Guzmits Izidor..... 326, 329	Hugó Károly 56, 241, 266
Gvadányi József.. 31, 232, 234, 279	Hugo, Victor ..... 53—54, 240
Gyarmati Gábor 248	Hölty 133
Gyöngyösi István 326	Humboldt 21
Gyöngyösi-kódex 147	Huysmans..... 343
Gyulai Pál 28, 43, 53, 85, 121, 160, 218, 227, 259, 295, 305— 309, 314	Iffland..... 96
Gyurmán Adolf..... 58	Ihász, <i>Magyar nyelvtan</i> 318
Gyürki Antal 218	Imre Sándor..... 156—157
Hafner, Pikkó herceg és Juttka <i>Perzsi</i> 231	Jakobi 134
Hagedorn 93, 97, 108; — <i>Die</i> <i>Wunder der Liebe</i> 97	Jókai Mór 160, 264, 266, 377; — <i>Egy az Isten</i> 337
Hahn 246	Jónás Károly 308
Hajnik János..... 213	Jósika Miklós 15, 29, 232, 337; — <i>Zrinyi, a költő</i> 337
Haller, Albrecht..... 102, 104	Jósika Samu br. 3, 5, 9—11, 21, 29, 226
Haller János, <i>Hármas história</i> 121	József császár, II. .... 37, 251—252
Haydn 105, 107, 128	Juranits Antal..... 319
Haynald biboros ..... 314—316	Juranits László ..... 317—334
Hazai Tudósítások 37	Justh Zsigmond 342—343; — <i>A</i> <i>puszta könyve</i> 342
Hazucha Ferenc, <i>Halley üstökös</i> . 232	Kacs Kovics Lajos 199, 201
Hebbel..... 237	Kacziány Géza..... 1
Heckenast Gusztáv..... 61, 232	Káldi György..... 320
Hegedűs Lajos..... 266	Kant 20
Heinrich Gusztáv 78, 86, 88, 153, 259, 262	Kántorné 233, 300
Helmecki Mihály 72, 273, 275, 306	Kármán József 137—138, 140; — <i>A nemzet csinosodása</i> 137; — <i>Fejvesztesség</i> 39; — <i>Mária,</i> <i>magyarok királynéja</i> 39
Heltai Gáspár 338	Karner László 151
Henschler 246	Károlyi Árpád 200; — <i>Döblingi</i> <i>irodalmi hagyaték</i> 200
Herder 33	Katalin-legenda ..... 193—198
Herczeg Ferenc 159	Katona József 42—43, 75—92, 243—263, 299, 335; — <i>Aubigny</i> <i>Clementia</i> 78—92, 247, 250— 251, 253, 255—256; — <i>Bánk</i> <i>bán</i> 42, 44, 77—79, 87—88, 90, 92, 154, 238, 252—253, 262, 300, 314; — <i>Borzasztó torony</i> 43, 45; — <i>II. István</i> 77—78,
Hermes Trismegistus ..... 197—198	
Hevesi Sándor, <i>A hadifogoly</i> ... 157	
Hirst..... 214	
<i>Historische Erzählungen</i> 85	
Hobbes 252	
Hoffmann von Fallersleben 100	
Holéczi Mihály..... 65	
Hollán Ernő..... 222	
Homeros 195	
Honnművész 258, 300	

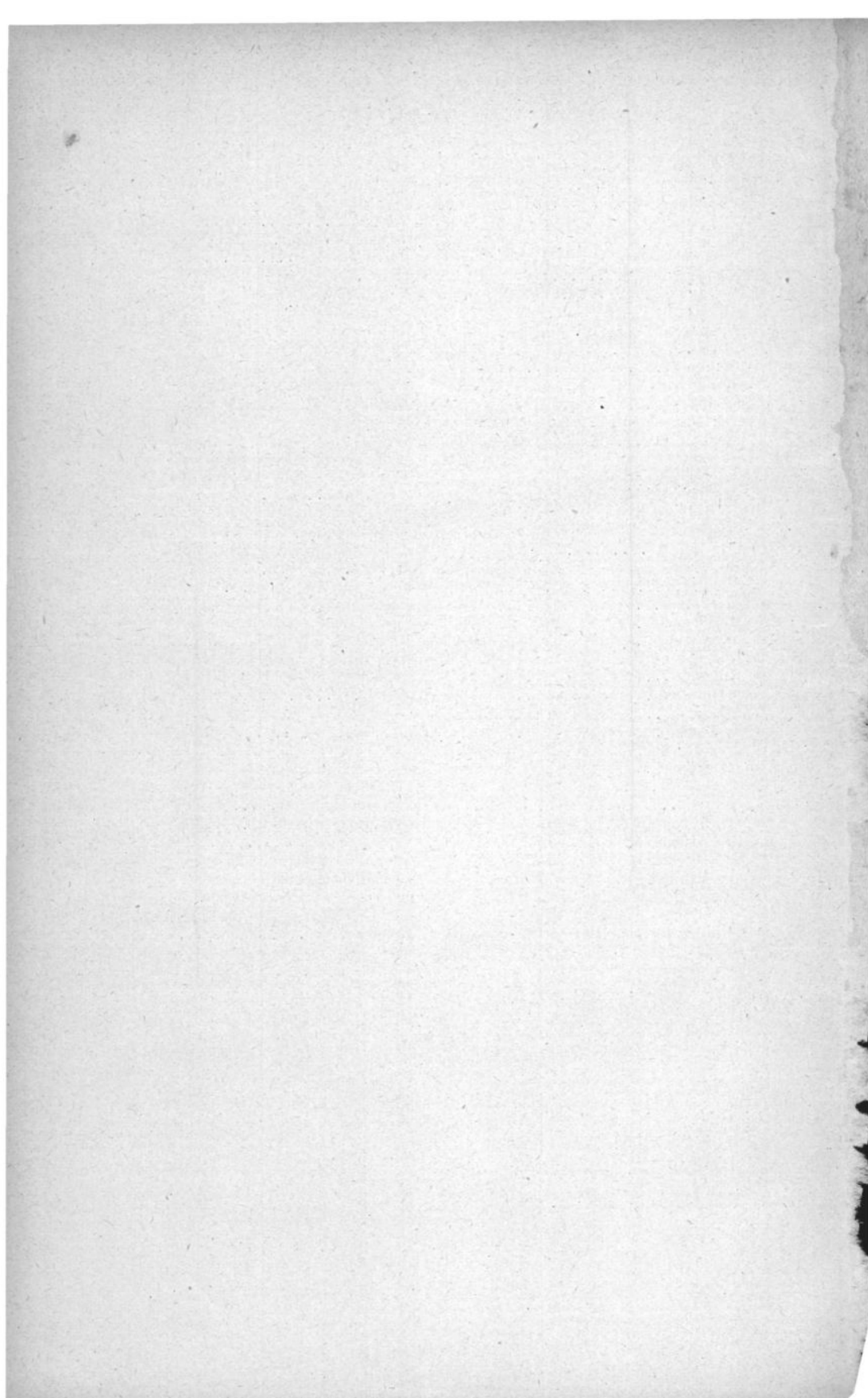
	Lap		Lap
89, 259; — <i>Jeruzsálem pusztulása</i> 44—45, 78, 238, 255, 299; — <i>Lutza széke</i> 43, 77; — <i>Mombelli grófok</i> 45, 75, 259; — <i>Ziska</i> ..... 43—44, 238	238	Kömvés Kolos 154	154
Kautz Gyula 202	202	Körner, <i>Zrinyi</i> 46	46
Kávéforrás 159	159	Köszegi Alajos 299; — <i>Pokolki Vendel</i> 294	294
Kazinczy Ferenc 59—60, 65, 136, 150, 158, 269—286, 318, 320, 325, 328, 335, 340	340	Kövendi János <i>Zsoltáros könyve</i> 142, 144—145	142, 144—145
Kecskeméti Aurél 22, 25, 29, 215, 218, 222—224, 227; — <i>Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála</i> 1, 28	28	Kövér Lajos 266	266
Kelemen László ... 31, 36—37, 237	237	Kulcsár István 37, 271, 275, 277, 298, 301, 325—326; — <i>Haza-fiai javallás</i> 299	299
Kemény Zsigmond 54, 199, 208, 337; — <i>Gyulai Pál</i> 337	337	Kürenberg, Ferdinand 214	214
Kemény Zsigmond Társaság ... 307	307	Lafontaine 100, 300	100, 300
Kempen, Johann 222	222	Landerer 151	151
Kerecsényi Dezső 244	244	Láng Ádám János 233	233
Kis János 274, 277, 279, 300	300	La Rochefoucauld 19	19
Kis Márton ..... 3, 16, 23—24, 29	29	Laskai Oszvát 334	334
Kis Sámuel 270	270	László Irma 157	157
Kisfaludy Károly 31, 40—41, 45—46, 159, 234, 236, 238, 329, 337; — <i>Stibor vajda</i> 45; — <i>Tatárok Magyarországon</i> 45	45	Laube 237	237
Kisfaludy Sándor 46, 240—241, 272—273, 277, 317—318, 322—324, 327—332, 337; — <i>Dárdai ház</i> 321; — <i>Dobozi</i> 319, 323; — <i>Gyula szerelme</i> 319, 322, 327; — <i>Himfy</i> 109, 272, 274—275; — <i>Kun László</i> 321; — <i>Lelkes magyar leány</i> 321	321	Lemaire, Jean 301	301
Kisfaludy-Társaság ... 59, 158, 307, 214, 221—224	307	Lencsés L. József 88	88
Kleist 32, 34, 97, 250; — <i>Amynt</i> 95, 104	104	Lendvay Márton 266	266
Klestinszky László 48, 52	52	Lenz 246	246
Klinger 246	246	Lessing 35, 87, 258; — <i>Emília Galotti</i> 247	247
Kodály Zoltán 134	134	Litványi László ..... 335—336	335—336
Kollár Ádám ..... 296—298	298	Locke 257	257
Koller József 319, 322	322	Longfellow, <i>Morituri salutamus</i> 307	307
Komlóssy Ferenc 47, 52	52	Lonovich József 213	213
Kossuth Lajos 126, 199, 201—202, 210—215, 336	336	lovagdrámák 238	238
Kotzebue 36, 44, 237, 246, 258, 282, 286; — <i>Adelheid von Wulffingen</i> 35; — <i>A szegény lantos</i> 75; — <i>Johanna von Montfaucon</i> 247	247	Lunkányi. . . 202—203, 205, 208, 211	211
Kovács Lajos 199	199	Luther 273	273
Kozma Magda 155	155	<i>Lyrische Blumenlese</i> 100	100
Kozocsa Sándor 292, 339	339	Madách 339; — <i>A civilizátor</i> 339; — <i>Az ember tragédiája</i> 339; — <i>Mózes</i> 339; — <i>Tündéralom</i> 339	339
Kölcsey Ferenc 236, 239—240, 274, 283, 330, 337	337	Madarász Flóris 150	150
Költők és Írók 158	158	Magyar Irodalmi Ritkaságok 339—340	340
		Magyar Museum 335	335
		Maizeroy 343	343
		Majláth János, gróf 275	275
		Major Ervin 100, 105, 107	107
		Malatides Dániel 46	46
		Mária Terézia ..... 32, 296—298	298
		Markovics Pál 242	242
		Márton István 280	280
		Marton Sándor 255	255
		Mártonfalvy Elek 149	149
		Mátray Lajos 132	132
		Matthiesson, <i>Der Abend</i> 133	133
		Mentovics Ferenc 160	160
		Mészáros Károly 45	45
		Metastasio 99	99
		Metternich 32	32
		Miksa, II. 257	257
		Mikszáth Kálmán 121—126; — <i>A becsületes Gyuri</i> 122; —	122

	Lap		Lap
<i>A király ruhái</i> 121; — <i>A romlott férfiak országa</i> 123; — <i>A tizennégyéves senator</i> 122; — <i>Egy fiúnak a fele</i> 121; — <i>Galamb a kalitkában</i> 121; — <i>Hogy lettem én tró</i> 125; — <i>Még egy megyei történet</i> 125; — <i>Tavaszi rügyek</i> 124, 126	126	Pekháta Károly 234; — <i>Uj Theseusok</i>	232
Milton	157	Péry Ignác	41
Minerva	193—195, 197	Pesti Divatlap	310
Mirabeau	275	Petelei István 305—308; — <i>Jetta</i>	306
Molière	342	Péterfy Jenő	200
Molnár János	303	Petőfi 126—132, 156—157, 201, 209, 211, 308—312; — szülei 127; — <i>A helység kalapácsa</i> 309, 313; — <i>Alku</i> 314; — <i>A magyar nemzet</i> 310; — <i>Apostol</i> 311; — <i>Beforultam a konyhára</i> 313; — <i>Bolond Istók</i> 313; — <i>Cipruslombok</i> 312; — <i>Felhők</i> 310, 312; — <i>Lehel vezér</i> 310; — <i>Szerelem gyöngyei</i> 312; — <i>Újesztendő napján</i> 311; — <i>Vándorélet</i> ..	313
Molnár Pál	159	Petrik Géza	317
Moór Anna	38	Philisthio	195
Munkácsy János 232, 314; — <i>Garabonciás diák</i> 232; — <i>Tündér Ilona</i>	232—234	Pius pápa, VII.	219
Müller János	153	Platon	195—197
Müller, K. W.	105	Podhorszky Lajos	203, 205
Nagy Frigyes	291	Ponori Thewrewk József	41
Nagy Ignác 234—235; — <i>Árgirus királyfi</i> 232; — <i>Soroksári János és Rontó Pál</i>	332	Pray György	335
Nagy József	145	Pulszky Ferenc	214
Négyesy László	92, 149, 158	Puskin, <i>Anyegin</i>	306
Némethy József	300	Ráday Gedeon	31, 335
Nemzeti Színház 31, 60, 132, 231, 237, 264, 300, 314	314	Radenits, <i>Statisztika-elmélete</i> ..	318
Nestroy 230, 232; — <i>Lumpacivagabundus</i>	234	Raimund Ferdinánd 230—231, 233, 236, 241	232
Nicolini Eugénia	236	Rajnis József	305, 319, 325
Nunkovits György	320—323	Rajzolatok	232
Obernyik Károly	266	Ramler	98, 100, 105—106
Opitz, Theodor	311	Révai Miklós 93, 97—100, 329, 335, 341, 362; — forrásai 96—100; — kiadatlan versei 93—96	340
Orczy Istvánné	292	Reviczky Gyula	340
Orczy László	151	Riedl Frigyes	53, 339—340
Orczy Lőrinc	292—294	Rochlitz Frigyes	84
Orczy Lőrincné	292	Rokatinszki	11
Orpheus	335	Rousseau	19, 30, 252
Ossian	30, 72, 157, 329	Rubinyi Mózes	121
Osváth Ferenc	160	Rudics József, <i>Hervatag füzér</i> ..	109
Overbeck	134	Rumi Károly	281
Ovidius	325	Ruszek József	285
Paintner Mihály	335	<i>Rückblick</i>	214, 221
Pajor István	138, 140	Sággy Ferenc	317, 324—325
Pákh Albert	129, 131	Sainte Beuve	342
Pálffy János	275	Salamon Ferenc	160
Pálffy Sámuel	301	Salgó Jakab	200
Palmerston lord	224	Sammlung deutscher Lieder 95, 102, 105, 107	148
Pálóczy Horváth Adám, <i>Fogoly Hunyadi</i>	38	Sándor István, <i>Sokféle</i>	305
Pápay Sámuel	278	Sannazar	207
Peer-kódex	147	Saphir, <i>Magyar vagyok</i>	207

	Lap		Lap
Sautel 302—304; — <i>Lusus poetici allegorici</i>	302	Szentmiklóssy Alajos 282; — <i>Hunyadi László</i> 47, 270, 282—	283, 286
Schaffer Károly	200	Szent Tamás	194
Schedius Lajos	137	Szigeti József 265—266; — tiszteletdíjai	268
Schikaneder, <i>Csörgő sapka</i> 231; — <i>Lantosok</i>	231	Szigetvári Iván	121
Schiller 32, 34, 36, 44, 51, 58, 92; — <i>Räuber</i>	47	Szigligeti Ede 58, 159, 232, 265—266; — <i>Al Endre</i> 337; — <i>Argyil és Tündér Ilona</i> 236; — <i>Dienes</i> 58; — <i>Gritti</i> 237; — <i>Lidércsek</i> 232; — <i>Zách unokái</i> 337; — tiszteletdíjai	267—268
Schlegel testvérek	241	Sziklay Ferenc	299
Schulze, Ernst	146	Szilády Áron	147
Schüdekopf, Carl	100	Szinnyi József, id. 70, 299, 308, 317	340—341
Sebestyén Gyula	132	Szirmai Antal	149
Secundus, Joannes	301	Szommer József	46
Seraphino dell'Aquila	301	Szögyény László 214—215, 221—222, 224, 226; — <i>Emlékiratai</i> 220	220
Shakespeare 33, 57, 72, 87, 157, 237, 246, 248, 250, 342; — <i>Hamlet</i> 246; — <i>Szentivánéji álom</i>	73	Taine	339, 342—343
Simor János	316	Takáts József	317, 322
Skala István	336	Tasner Antal 202—203, 206—207, 209, 212—213	285
Soden, <i>Ignez de Castro</i> ...	36, 38	Tasso	285
Sonnenfels	96	Teleki Domokos	316
Spieß	36	Teleki József gr. 316—318, 326, 328; — <i>Hunyadiak kora</i> ...	317
Steffan	95, 102—105, 107	Teleki László gr.	39
Steltner György	328	Telepy György, <i>Borsszem Jankó</i>	232
Strada	101, 303	Temesváry Pelbárt 198; — <i>Pomerium</i> 194; — <i>Rosarium</i> 334; — <i>Stellarium</i>	198
Sully Prudhomme	343	Terstyánszky Károly	13
Szabó Dávid	68	Terzky.. 13, 15—16, 21, 26, 28—29	54
Szabó Károly	136	Teslér László	81
Szalay László	65, 68	Theokritos	326
Szalkai-krónika	334	Thierry, Adolf 12, 22, 221, 223, 225, 227	142
Szász Béla	307	Thorday János	270
Szász Károly	160	Tibullus	334
Széchenyi Béla gr. 16, 25—26, 201, 203, 213—216, 225, 229	226	Timár Kálmán	334
Széchenyi Imre gr.	226	Toldy Ferenc 56, 59, 64—65, 69—70, 137, 303, 328, 330; — <i>Handbuch der ung. Poesie</i> ..	328
Széchenyi István gr. 1—29, 199—229, 336; — <i>Blick</i> 12, 26, 214—215, 221—223; — <i>Döblingi iratok</i> 219; — <i>Önismertet</i> 214, 219, 221, 224; — <i>Emlény</i>	12	Tomatino, Bernardino	134
Széchenyi grófné 18—19, 25, 202—205, 207—208, 211, 213, 215, 218, 222—223, 225—226, 229	218, 218	Tomory Anasztáz	160
Széchenyi Lajos gr.	218, 218	Tomba Mihály	160, 332—333
Széchenyi Ödön gr. 26, 222, 224—225	109, 121, 271—272	Tóth Béla 155; — <i>Magyar anekdoták</i> 155; — <i>Magyar ritkaságok</i> 155; — <i>Mende-mondák</i> 155; — <i>Szájról-szájra</i>	155
Szemere Miklós 109, 121, 271—272	132	Tóth Dénes	341
Szemere Pál 133; — <i>Hűség</i> ...	269	Tóth József	266
Szemere-Tár	142		
Szenczi Molnár Albert	126—132		
Szendrey Júlia	103, 134; — <i>Egy megvetettnek keserve</i> 132; — <i>Mátyás király</i>		
Szentjóni Szabó László 103, 134; — <i>Egy megvetettnek keserve</i>	38		
Szeut Katalin	194—197		
Szent László-ének ...	147, 269—272		

	Lap		Lap
Tóth Kálmán	264—265	Virág Benedek 270, 276—277,	
Tóth Lajos	341	283, 319, 326; — <i>Magyar</i>	
Tóth Lőrinc 58; — <i>Átyátlan</i> 58,		<i>Századok</i>	270
337; — <i>Az átok</i> 56; — <i>Eke-</i>		Vitkovics Mihály	271—272, 330
<i>bontó Borbála</i> 57; — <i>Vata</i> .	57	Voinovich Géza	157
Török Erzsébet	155	Voltaire 255—258; — <i>Henriade</i>	
Török János	8	255, 319	
Török Károly	308, 314	Vörösmarty Mihály 30—32, 46,	
Töring 34, 36, 50, 86, 89, 243, 246		48, 53—54, 59—74, 146, 235—	
Trattner	319—320, 325	237, 319, 328, 330, 336; —	
Treitshke	42	<i>Bujdosók</i> 47; — <i>Csongor és</i>	
Tudományos Gyűjtemény 42, 60,		<i>Tünde</i> 73, 235—236, 238; —	
62—63, 65, 70, 273—280, 283—		<i>Hábador</i> 54; — <i>Kincskeresők</i>	
284, 318—320, 322—323, 326, 328		48—49, 238; — <i>Marót bán</i>	
tündérbohózat	230—240	56; — <i>Rom</i> 73; — <i>Salaman</i>	
Uránia	137—140	62; — <i>Szép Ilonka</i> 146; —	
Uz 97; — <i>Die Geliebte</i>	98	<i>Vérnász</i> 54—55, 238; — <i>Za-</i>	
Váczy János	136, 335	<i>lán futása</i>	62
Vahot Imre 266; — <i>Bánya-</i>		Wagner Richárd	237
<i>rém</i>	236	Wándza Mihály 47; — <i>Zöld</i>	
Vajda János	340	<i>Marci</i>	47
Vajthó László	340	Wappen, J. August	104
Vándor Gyula	336—337	Weidmann, F. K.	78, 85
Várady Gábor	314—316	Weisse, Chr. F. 101—102, 105—	
Varnhagen	21	106; — <i>Preis der Lieder</i> ...	97
Vas Gereben	318	Weissenthurn-Franul, Johanna	
Vas Margit	335	75, 259	
Vass József	137	Wieland	277—279
Vedres István	39—42	Zádor György	62, 69—72
végzetdráma	238	Zichy Antal	12, 200
Veith páter	206, 208	Zichy Géza gr. 2—3, 15, 21, 24,	
Vergilius	195—196, 326	214, 222, 224	
Verseghy Ferenc 39, 93, 100—103,		Zichy Henrik gr	226—227
105—106, 150—151, 286—287,		Zichy Mária grófnő	206—207
302—304, 317, 319—320, 323—		Zichy Rezső gr.	26, 224
326, 335; — <i>Ámor és a' Halál</i>		Ziegler 36, 246, 248, 251, 259;	
301; — <i>Az essőből a' csurgó</i>		— <i>Barberey und Grösse</i> 247,	
<i>alá</i> 286; — <i>Bucsuzás</i> 150; —		291; — <i>Fürstengrösse</i> 251;	
dalainak forrásai 100—108; —		— <i>Das Inkognito</i> 251; —	
<i>Szécsi Mária</i> 286; — <i>Szerel-</i>		<i>Repressalia</i>	248
<i>mes üzenet</i> 234; — <i>Zotmund</i> 286		Zsedényi Ede	5, 15, 21, 228
Vértesy Jenő	49, 53, 251	Zschokke	47

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN ELMEÁLLAPOTA ÉS HALÁLA.

(Első közlemény.)

E tanulmány keletkezésére magyarázatul a következőket kell előrebocsátanom. Néhány éve többen, köztük Kacziány Géza, buzdítottak, kutassam fel a Széchenyi halálára vonatkozó bírósági eljárás iratait, amelyek közt bizonyára ott lesz a boncolásról felvett jegyzőkönyv: a Széchenyi halála módját hivatalosan és kétségtelenül bizonyító okirat. Sajnos, akkor nem voltam abban a helyzetben, hogy e kutatást elvégezhessem. Újabban azonban kissé ráterelődött a figyelem e kérdésre, és minthogy Széchenyi elmeállapotáról is zavarosak és ellentétesek a felfogások, akár csak annak idején, amikor a szomorú esemény megtörtént: szükségesnek véltem e kérdések tisztázását. Döblingben, az esemény színhelyén kezdetem munkához. Az itteni bíróságnál nem maradt semmi nyom. Ezután a bécsi Landesgerichthez kellett fordulnom. Sajnos, itt sem vezetett eredményre a kutatás, csak az derült ki, hogy körülbelül négy évvel ezelőtt nemcsak a régibb (beleértve az 1860–64-re vonatkozó) iratokat, de még a névsoros mutatókat (indexeket) is kiselejtezték; csak néhány gyilkosság és a Richter hitelintézeti igazgató ellen lefolytatott pör iratait őrizték meg — ezekről új tartalommutatót készítve. A többi, összesen kb. 11 vagonra terjedő iratot — az esetleges visszaélés elkerülésére — teljesen szétszórták és eladták. Ezt a tömeget a vevők nyilván új papír gyártására használták fel.

Mindenesetre kár, hogy a bíróság eredeti iratai így eltűntek, de még sem pusztultak el nyomtalanul. Vagy tíz éve birtokomba került ugyanis egy nyomtatásban megjelent könyvnek töredéke, amely a pör vádanyagát, a legtöbb tanú vallomását majdnem egész terjedelmében, szószerinti szövegezésben megőrizte. Ennek a könyvrészletnek a címe: *Der Tod des Grafen Stephan Széchenyi in der Irrenanstalt zu Döbling bei Wien*. A terjedelmes cikk eredetét kutatva, csakhamar rájöttem, hogy ezt annak idején felhasználta Kecskeméthy Aurél *Gr. Széchenyi István utolsó évei* c. művében, és hogy az említett cikk eredetileg a bécsi Die Glocke című napilapban látott napvilágot. Ez az anyag ezentúl teljesen feledésbe merült és a magyar irodalom és történelem részére szinte hozzáférhetetlen lett.

*

Széchenyi elmeállapota és halála szoros összefüggésben van egymással, mert egyedül elmeállapota magyarázza meg, hogy hosszú és kínos lelkitusa után végül fegyverrel vetett véget az önmérsztő kínlódásnak. Milyen volt Széchenyi elmeállapota 1848—1860 közt, és hogyan halt meg? Erre a két nagy kérdésre keresek feleletet. Három irányban gyűjtöttem az adatokat és így is adom elő e tanulmányomban. A haláleset a kiindulópont. Ennek megfelelően:

I. felsorolom azokat az adatokat, amelyeket az egykori kül- és belföldi hírlapok őriztek meg számunkra;

II. ismertetem a bécsi bíróságnak a halálesetből kifolyóan dr. Görgen Gusztáv, a döblingi magántébolyda igazgatója ellen a felelősségre nézve emelt vád legfontosabb iratait;

III. vizsgálat tárgyává teszem Széchenyinek 1848—1860 közt megjelent mindennemű írását (leveleit, műveit, naplófeljegyzéseit), úgyszintén a kortanúk feljegyzéseit, szigorúan egybevetve az I. és II. pont alatt nyert eredménnyel.

I. A hírlapok tudósításai.

A rövid tényállás az, hogy Széchenyit 1860. ápr. 8-án, husvétvasárnapja reggelén a döblingi magántébolydában két szolgálja és az előhívott alorvos szétronsolt aggyal találta hálósobájában. Görgen azonnal jelentést tett az esetről a döblingi rendőrségen (Polizei-Commissariat), ez viszont a bécsi törvényszéken (Landesgericht für Strafsachen); itt vegyes bizottságot küldöttek ki a helyszíni szemle megtartására és a tetem felboncolására, hogy a halál módja és az eseményért való felelősség megállapíttassék. A szemlét és a boncolást a hatóság husvéthétfőjén (április 9-én) d. u. 3 órakor tartotta meg.

Maga a tény nagy feltűnést keltett nemcsak a Bécsben élő és tartózkodó magyarok, hanem a bécsiek közt is, a husvétünnep miatt azonban csak az ápr. 10-én, kedden megjelenő lapok adtak az eseményről tudósítást.

Az Ost-Deutsche Post (1860. ápr. 10.) *Graf Stefan Széchenyi* című cikke szerint az öngyilkosság okai eddig senki előtt sem világosak, Széchenyi elmeállapotáról pedig ellenmondóak az adatok. Tény, hogy Széchenyi naponta számos látogatót fogadott, nagy levelezést folytatott, politikai irodalommal foglalkozott és barátai szerint, némi exaltatiót nem tekintve — de ez többé-kevésbé egész életében tapasztalható volt rajta — az elmezavarból teljesen kigyógyult és a tébolydában csak szeszélyből, önfajúságból és politikából lakott, mint Shakespeare Lear királyának bolondja. Öngyilkossága mégis alaposan gyaníttatja, hogy exaltatiója komor pillanatokban erősebb volt, amint az egészséges elménél lehetséges. Mostoha fia, gr. Zichy Géza még szombaton este nála volt, nem vett észre rajta sem-

mit, ami a sötét elhatározásra mutatott volna; mégis husvét vasárnapján reggel komornyikja a hálószobában halva találta; éjjel lőtte agyon magát, a lövést a házban senki sem hallotta; a pisztoly vízzel volt töltve.

A magyarbarát Wanderer (ebbe dolgozott Falk Miksa) szintén *Graf Stefan Széchenyi* címen közli a szomorú hírt (1860. ápr. 10.) Tudósítása szerint Széchenyin már egy hét óta észrevehetőek voltak a búskomorság nyomai, mert keveset beszélt, még legjobb barátait sem látszott szívesen fogadni, komorságában még a jövőt is sötét színben látta. Jósika Samu barátjának halála (közvetlen megbetegedése előtt nála ebédelt), egészen megtörte. Öt nap óta alig evett, kedves óráit, galambjait elhanyagolta. Mostohafia, gr. Zichy Géza szombaton szerfelett nyomott hangulatban találta. (Ezek eltérőek az Ost-Deutsche Post tudósításától.) Feleségének két nappal halála előtt azt mondta, hogy napjai megvannak számlálva. Ápolói előtt gyakran beszélt az öngyilkosság módjairól, de e kijelentéseit, mint roncsolt kedélyének megnyilvánulásait, nem igen vették figyelembe. Szombaton este fél 11-ig még sakkozott titkárával, Kiss Mártonnal, és minden játszmat megnyert; megkérdezte tőle, hogy másnap megérkezik-e Béla fia. Kiss eltávozása után ápolói elmentek — Széchenyi csodálatos módon egyedül aludt öt szobás lakásában. 12 óráig hallották fel-alá járkálni, de ezután minden elcsendesedett. Vasárnap reggel az ápolók majd félóráig kopogtattak ajtaján, és mikor szokása ellenére nem nyitotta ki az ajtót, az orvosért futottak. Ajtaját kinyitva, a harmadik szobában zsöllyeszkékében ülve és felöltözve, szétzúzott koponyával találták. Tettét rövidcsövű, erős kaliberű, vízzel töltött pisztollyal követte el. Két ápolóját, noha a hó végén kapták fizetésüket, Széchenyi már előbb kifizette — csodálatos, hogy ez senkinek sem tűnt fel. Közli ezenfelül, hogy a boncolás már hétfőn megtörtént, és hogy a szerdára kitűzött beszentelést a kormány intézkedésére már kedden kellett megtartani a döblingi templomban, s hogy innen azonnal Cenkre vitték a tetemét. Azt, hogy a kormány a temetés idejét önkényesen megváltoztatta, úgy hogy idején nem is lehetett az érdeklődőket értesíteni, a Wanderer április 11-iki számában ismételten szemrehányólag szóvátette.

A Die Presse (1860. ápr. 10.) *Kleine Chronik* c. rovatában emlékszik meg az esetről. Eltérő a rövid életrajzzal megtöltött tudósításban, hogy Széchenyi az öngyilkosságot vasárnap d. e. 10 órakor követte el a félreeső helyen.

Erélyesebb hangú a Morgen-Post (1860. ápr. 10.) közlése. A tény rövid közlése után megemlíti, hogy Széchenyi döblingi tartózkodásához feltevések és gyanúsítások fűződnek; hogy a közvélemény kapott e híreken és következetesen megmaradt a mellett, hogy Széchenyi már régen nem elmebeteg, és

önkéntes döblingi tartózkodása mélyebb okokon alapszik; hogy a márc. 3-án nála tartott házkutatás ezeknek az ingatag feltevéseknek új támpontot nyújtott. Nehéz lesz most már kipuhatolni, vajon a megrázó eset valóban egy örült tette volt-e, aki több-kevesebb világos pillanat után ismét visszaesett örültségébe — majd kiderül, ha megtudják, hogyan jutott kezébe a fegyver az örültek házában, az elmebajosok közt, noha kétségkívül alá volt vetve az intézet szabályainak. Egyébként az időpontot e lap is délelőtt 10 órára, a színhelyet pedig szintén a félreeső helyre teszi.

Két hirlap: Der Fortschritt és az Oesterreichische Zeitung 1860. ápr. 11-én közli az eseményt. Ez utóbbi a hírek közt épen csak megemlíti; az előbbi pedig a tárcában közli az eseményt. A fenti lapoktól abban tér el, hogy szerinte az öngyilkosság csak vasárnap reggel felé történhetett, mert a pisztoly még Széchenyi kezében volt, és így a halálmelevég nem állott be, pedig az két óra múlva megtörténik; megemlíti azt is, hogy a pisztoly vízzel és dupla fojtással volt töltve; továbbá Görgen védelmére felhossa, hogy a beteget általában gyógyultnak tekintették, a hatóság is beszámíthatónak tartotta, mert a nagyeceni templomra adott ajándékát jóváhagyta.

Amint látjuk, a hirlapok adatai az eseményről több tekintetben eltérőek voltak.

Ezeket az Oesterreichische Zeitung ápr. 12-iki száma helyesbítette a hírek között, minden bizonnyal a tébolydában kapott felvilágosítások alapján. E szerint a pisztoly nem vízzel, hanem *söréttel* volt töltve; nem díszruhájában, hanem rendes *szürke háziruhájában* találták a tetemet ülőhelyzetben; két ápolóját nem fizette ki előre — ezek az intézettől kapták fizetésüket. Közölte a lap azt is, hogy Széchenyi a 12 év alatt még a kertbe sem ment ki; az intézet részéről figyelmeztették a családot Széchenyi búskomor hangulatára, de az csatlakozott Széchenyi határozott kívánságához, hogy a felügyeletől kiméeljék meg. Ezt a helyesbítést a többi lap is közölte.

Görgen a hirlapok rejtett és a Morgen-Post nyílt támadására sietve beküldötte ez utóbbi hirlapnak védekezését.

Ezt a Morgen-Post ápr. 12-iki (csütörtöki) száma közölte *Bemerkungen über das tragische Ende des Grafen Stefan Széchenyi* címen.

Görgen védekezésében abból indul ki, hogy Széchenyi elmeállapotáról az utolsó években sok téves és ellenmondó nézet terjedt el. Némely bel- és külföldi napilap teljesen gyógyultnak mondta, sőt az Augsburger Allgemeine Zeitung «állítólagos örültségről» beszélt; helyel-közzel oly gyanúsítást is hangoztattak, mintha Széchenyi kezdettől fogva azért választotta volna az intézetet tartózkodási helyéül, hogy ott nyugodtan és zavartalanul folytathassa politikai működését. Görgen kijelenti, hogy hivatalos úton is többször megtette és most is a leg-határozottabban kimondja, hogy Széchenyi az intézetébe való megérkezése pillanatától kezdve haláláig elmebeteg (geistes-

krank) és a társalgásban való szeretetreméltósága ellenére, fényes társalgó tehetsége mellett is nagymértékben örült (irrsin-nig) és beszámíthatatlan volt; hogy gyógyíthatatlan öngyilkossági mániában szenvedett — ez 12 évi intézeti tartózkodása alatt sohasem hagyta el, a legvidámabb tréfák mellett, leg-gondatlanabb vidám beszélgetés közt is mindig előtört. Ennek a 12 évi tartós hangulatnak bizonyítására közölte egyúttal (némi elhagyással) Széchenyinek az ő (Görgen) feleségéhez intézett három levelét.

Az 1858 nov. 5-iki levélben megemlíti Széchenyi, hogy nem tudja ugyan meddig él és meddig marad az intézetben, de érzi, hogy már nem tarthat soká. Addig szeretné szerencsétlen helyzetét elviselhetőbbé tenni, és ezt Görgenné tudná előmozdítani. Itt barátságos fogadásban részesült akkor, amikor életét elviselni képtelen volt. Ha nem volna nagy a családja, már régen végét vetette volna gyűlölt, vigasztalan életének — *ezt szilárd akarattal az élet minden helyzetében meg lehet tenni*; eddig azért nem tette, mert itt kíméletesen, emberileg és szeretettel fogadták, amit élte utolsó lehelletéig nem fog elfeledni.

1859. ápr. 19-iki levelében teát kér és ezzel kapcsolatban panaszkodik, hogy rosszul érzi magát, feje kívül csiklandik, belül fáj. Jobb volna, ha mielőbb vége volna; talán *okosabb volna, ha ebben magának segítségére volna*. Reméli, hogy nem-sokára búcsút vehet tőle, hogy *hosszú, nagyon hosszú álmat aludjék*; emlékül levelét a Lánchíd képével (allegorikus kép-másával) ellátott levélpapíron küldi.

1859. nov. 17-én ismét rosszul érzéiről panaszkodik: hogy ütőere gyakran elakad, mintha közel volna az utolsó dob-bánáshoz. *Bárcsak egészen megállana már*, mert utálja létét; ezt utóiratban is megismétli.

Igy ment ez, folytatja a levelek után Görgen, a végte-lenségig, halálfenyegetések és tréfák között egyaránt. Valóban, úgy van, amint Széchenyi az első levélben írja, hogy jó bánás-móddal, szokott foglalatosságának meghagyásával lehetett egyedül Széchenyinek az életét kedvessé tenni, így lehetett csak a 12 év alatt öngyilkossági mániáját biztosan elhárítani. Utóbbi éveiben már jól élt, úgyhogy az egyszerű öngyilkossági eszközöket (kés, zsinór, kendő) nem használta fel, sőt fegy-verekeket vett fiai számára, a nélkül, hogy felhasználásukra gondolt volna. De a március 3-iki házkutatás, továbbá az utolsó hetekben barátjának, Jósika Samunak és br. Meskónénak halála, Zsedényi Edé elítélése mélyen meghatották és beteg-ségének alap gondolatát újra elhatalmasították lelkében. Kedélye mélyen megrendült, és a 12 év alatt folyton emlegetett öngyilkossági eszme konkrét alakot nyert. Elérkezett tehát ideje annak, hogy kényszereszközöket alkalmazzanak vele

szemben és úgy bánjanak vele, mint más ily betegekkel. Ezzel szemben tény az, hogy meg volt engedve neki jószágainak igazgatása, a jóvelmével való szabad rendelkezés; tény, hogy a társaság és a hatóság beszámíthatónak tekintette, úgyhogy a kényszereljárás joga csak elméleti volt és az utolsó héten pusztán arra szorítkozhatott, hogy Széchenyi feleségét és fiait ismételten sürgetőleg kérte, ne adjanak a betegnek pénzt, távolítsák el köréből a veszélyes szereket, amelyekkel kárt tehetne magában, hogy így a család e gondoskodásával az intézet szigorú felügyeletét nélkülözhetővé tegye; de mielőtt erre nézve elhatározás történt volna, beállott a szerencsétlenség.

Ez mindenestre erősen támadó védelem volt Görgen részéről, mert a felelősséget igyekezett a kormányra és a családra háritani. Feltűnő, hogy a cenzúra megadta a közlésre való engedélyt. Minden igazsága mellett gyenge védelem volt ez mégis Görgen részéről, mert az kétségtelen, hogy az intézet tulajdonosának kellett volna első sorban intézkednie a baj elhárításáról, még a Görgen által részletezett kivételes helyzet ellenére is

Görgennek e védelmét a hírlapok mind átvették, de erősebb-gyengébb támadó megjegyzésekkel kísérték.

Rossz néven vették a bizalmas levelek közlését, sőt ez láthatólag fokozta a megbotráncózást; ezenkívül sürgették a felelősség kérdésének megállapítását is.

A Wanderer (ápr. 13.) több kérdezősködékre közli hiteles helyről nyert azt az értesülését, hogy a vizsgálat ez ügyben folyamatban van; azért sajnálatos is, hogy ennek befejezte előtt Görgen gyengéd természetű leveleket tett közzé, amelyek tán annak ellenkezőjét bizonyítják, amit akart.

A Presse (ápr. 13.) erősen kikelt Görgen ellen: nyilatkozatával megerősítette az ellene emelt vádat; elismeri ugyanis, hogy Széchenyi 12 évig elmebeteg, nagymértékben elmebajos és beszámíthatatlan volt, mégis engedte, hogy észrevétlenül fegyverhez jusson, azt megtölthesse és agyonlője magát; képtelenség, hogy felügyelet nélkül hagyta elzárt szobáiban. Védekezése ezért teljesen tarthatatlan, úgyhogy a lap orvosi, gondozási és felügyeleti képességének megvizsgálására is célzott.

Az Oesterreichische Zeitung (ápr. 17-én, a hírek közt) azt jelenti, hogy Széchenyi halála még most is fájdalmas részvét tárgya; ezt az a kellemetlen vita még fokozza, hogy hogyan történhetett meg a sajnálatos eset. Közli egyúttal, hogy a hatóság vegyes bizottságot küldött ki, és ez vizsgálatot tartott annak felderítésére, hogy a haláleset mily közelebbi körülmények közt történt, és milyen volt Széchenyi egészségi állapota. A vizsgálat minden esetre fel fogja deríteni, vádolható-e Görgen elővigyázatlansággal vagy pedig hanyagsággal. Hozzáfűzi még, hogy a pisztolylővést az intézetben nem hallották, mert Széchenyi hálósobájába alatt (az emelet legvégső sarkán) süket beteg lakott; jobbra-balra a gróf szobáiban senki sem tartózkodott; továbbá hogy a Kahlenbergre néző ablakok befedése szintén Széchenyi komor kedélyhangulatát mutatta.

A legfontosabb és legkomolyabb volt mégis egy szaklapnak, a Wiener Medizinische Wochenschrift (április 15.) cikke, mert ez a boncolási jegyzőkönyv egy részét is közölte. A szaklap szerint a döblingi szerencsétlen eset joggal keltette a legnagyobb feltűnést. Széchenyi egy nemes nemzet disze, a búskomorság egyik pillanatában öngyilkosságra határozta el magát, és sajnos, ezt végre is hajtotta. A kivitel *lehetősége* elég okot nyújt a legkomolyabb gondolkodásra. Valószínű, hogy ez esetben különös körülmények is lehettek; nem akar a lap egy 40 éves jóhírű intézet felett pálcát törni, de minden orvos előtt ismeretes dolog az, hogy öngyilkossági mániától megszállott betegen szigorúan őrködni kell, szükség esetén testileg korlátozni, sőt erővel etetni is. Elgondolható-e tehát, hogy dr. Görgen *könnyelműen* elhanyagolta a nemes aggasztánt, aki utolsó évében kétségtelen bizonyítékot adott arról, hogy csak az intézet 11 évi szeretetteljes gondoskodása tartotta vissza az öngyilkosságtól?

A tényállás mégis más, és a különös, kivételes körülményeknek tán még soha nem tapasztalt összejátszását nyújtja. Most mindenesetre világos, hogy Széchenyi elmebeteg (geisteskrank) volt, de haláláig senki sem akarta elhinni, sőt megvolt a hajlandóság arra, hogy Széchenyinek az intézetben való tartózkodását színlelésnek (Komödienspiel) tartsák. Valóban sohasem helyezték gondnokság alá, szabadon rendelkezett minden felett; a közönség és a hatóság is beszámítható embernek tekintette. De az elmeorvosnak a maga meggyőződésére többet kell adni, mint a laikusok véleményére, annál inkább, mert az utolsó napokban a mánia fenyegetőleg rosszabbodott, és a 11 év óta jó és elégséges lelki hatás eredménytelen volt. Egyelőre nem kíván a lap itélkezni a tekintetben, hogy a szerencsétlenség emberi számításon belül vagy kívül esett-e, hogy a jószándékú késlekedés időszerűtlen és a helyes pillanat megválasztása a kényszerű beavatkozásra ez esetben lehetséges volt-e; erre a lefolytatott hatósági megállapítás ad majd felvilágosítást, hogy azután az eredményt le lehessen vonni. Ezután közli a lap a következő boncolási leletet: *«A lövés a jobb szem belső szögletében történt és a koponyatető teljes szétzúzását okozta bal felé le a felső állkapocsig; a koponya roncsai szerteszét feküdtek a szobában, az agyvelő-állomány részben a balarcon, részben a falakon és bútorokon odaragadva találtatott; az agyvelőben lőanyagként serétek voltak; mindkét szemgolyó kimeredt üregéből; a tüdők bővérűek és vizenyősek voltak; a szív petyhüdt és puha; a gyomorszáj alatt a gyomor nyálkahártyáján egy cseresznye nagyságú rostos daganat volt; a jobb vese lényegesen nagyobb volt, alsórésze számos dió-, sőt tojásnagyságú (!) cystával volt tele; végül a kétoldali szabad lágyéksérven kívül nem volt semmi rendellenes a tetemen; a balkéz puskaportól fekete volt.»*

Érdekes körülmény, hogy a Görgen által a kormány ellen felhozott vádra (hogy Széchenyit beszámíthatónak tekintette, a házkutatással őt felizgatta) az Oesterreichische Zeitungon kívül a Prager Zeitung válaszolt részletesebben. Az előbbi a kormány humánusságát emlegette, és hogy a döblingi intézetbe való vonulásból még a közönség sem következett Széchenyi tébolyodottságát, mert az 1848-as események a döblingi menhely választását Széchenyre nézve több okból indokoltta és eszélyessé tették; továbbá, hogy Görgennek Széchenyit lelkibetegnek kellett kijelentenie, mert szabadalma szerint egészséges embert nem vehetett fel. A Prager Zeitung viszont kiemeli, hogy Széchenyi sötét elhatározásának okai még teljesen homályban vannak, csak az bizonyos, hogy előtte való nap szokott módon viselkedett; külső izgatottság nem érte. A március 3-iki házkutatás óta már öt hét telt el, azóta a kormány Széchenyit korára és a helyre való tekintettel nem háborgatta, bár a lefoglalt iratokban elég ok volt legalább is a kihallgatásra; de ez nem történt meg, így tehát semmi nyomás sem történt; nem tehető fel, hogy gyors elhatározására a házkutatás készítette.

Görgen a súlyos támadásokra végül rövid nyilatkozattal felelt. Kijelentette, hogy legkisebb oka sincs félnie a nyilvánosságtól, de csak a vizsgálat befejezte után, ha majd a keze közt lévő adatokat közölheti, fogja a közönséget a való tényállásról felvilágosítani.

Ezzel a bécsi lapok — körülbelül egy hétig foglalkoztak az ügygel — napirendre tértek az eseten és csak szórványosan adtak hírt a magyarországi gyászünnepélyekről.

A magyar lapok (Pesti Hirnök, Pesti Napló, Pester Zeitung, Vasárnapi Ujság) teljesen a bécsi lapok nyomán röviden-hosszabban közölték a híreket. Elüljárt ebben a Pesti Hirnök, amelybe Török János írta és összegezte a Széchenyi öngyilkosságára vonatkozó híreket. A külföldi lapok közül kétségtelenül a legalaposabban az Augsburger Allgemeine Zeitung tájékoztatta közönségét Széchenyi haláláról.

Már márc. 10. számában foglalkozik a Széchenyinél tartott márc 3-iki házkutatással. Röviden rámutat a tudósítás arra a tényre, hogy Széchenyi kb. 10 év előtt visszavonult a döblingi tébolydába, mert az 1848/49-es események a nélkül is izgatott kedélyét annyira megtámadták, hogy szükségesnek tartotta a nyugalmat és elkülönítést. E körülmény miatt az 1848/49-es eseményekben való részvételéért nem is lehetett felelősségre vonni. Széchenyi megszerette döblingi tartózkodó helyét és most is ott van, bár szelleme kétségtelenül kigyógyult. Ez kitűnik abból, hogy tevékenyen közreműködött mindazon kérdésekben, amelyek az utóbbi időkben Magyarországot kétségtelen izgalomba hozták. Közreműködését mutatja az a körülmény, hogy a tébolydában sem zárta el magát, sőt ez inkább központtá vált. Családján kívül ugyanis sokszor fogadta itt elvbarátait és mágnástársait. Ezt nem lehetett tartósan eltűnni. Ha elzárkózásra van szüksége, zárja magát valóban el; ha nincs szüksége, lépjen ki az életbe és legyen a törvény előtt felelős úgy, mint más. Kíméletesen jártak el ellene, mert a kutatáskor felvett jegyzőkönyvben elismerte a rendőrség humánus eljárását; ezt annál inkább hang-

súlyozni kell, mert a magyar hazugsági gyár (!) nem fogja elmulasztani, hogy ez alkalomból ne hangoztassa a vele való rossz bánásmódot, durvaságot stb.

Széchenyi halálát a lap az ápr. 11. számban jelzi, a 12-iki szám mellékletében pedig ismerteti, hogy pisztollyal agyonlőtte magát; az okok ismeretlenek, de talán irataiból ki fog derülni; hogy tébolydai szobáiból nem ment ki attól való félelmében, hogy a guta üti, ha a levegőre megy; hogy az utóbbi években eléggé normális volt, sokan látogatták, nagy levelezést folytatott; hogy a házkutatás óta nem háborgatták, bár kiderült ellenzéki viselkedése — ezért felelősségre vonhatták volna, mert kétségtelenül beszámítható volt, de úgylátszik, a tartózkodási helyre és korára való tekintettel a kormány kímélte.

Az ápr. 14. számban újra foglalkozott az esettel az Ost-Deutsche Post hiradása nyomán és megemlíti a temetés idejének 24 órával előbbre tételét. Ápr. 15-én közölte a lap Görgen nyilatkozatát a Morgen-Post után.

Ugyane számban olvashatjuk azt a hírt is, hogy Pesten a halálesetet a legkülönbözőbb módon mesélik, sőt gyakran a legesztelenebb magyarázatokkal kísérik. (Ez az első nyom arra nézve, hogy az országban az öngyilkosságot nem akarták elhinni, és sokan azt terjesztették, hogy meggyilkolták.) Közli azt a véleményt is, hogy br. Jósika Samu halála bizonyára hatott Széchenyi exaltált kedélyére, ismét búskomorságba süllyesztette és a kétségbeesítő lépésre bírta.

Az ápr. 20-iki számban hosszabb cikk foglalkozik a halálesettel a Görgen elleni támadással kapcsolatban. Azzal kezd, hogy Széchenyi igazán nagy magyar volt és hazájáért vert szíve. Pártatlanul tekintve életét, feltűnik azonban, mily nagyon hangoztatták a kormány iránti loyálisát, az uralkodóház iránti hűségét és most mindenképen politikai mártírnak akarják feltüntetni, akit a házkutatás vitt a szomorú elhatározásba.

A házkutatás tulajdonképeni oka szerinte ismeretlen, de indokolta azt az a körülmény, hogy az utóbbi években Széchenyi sokat foglalkozott politikával, 1848-as politikusokkal érintkezett, egy osztrákellenes röpiratot adott ki külföldön; a külföldi lapokba írt. Ezen meggondolandó viselkedés miatt a kormány köteles volt közbelépni, tekintet nélkül arra, beszámítható-e Széchenyi vagy nem. Ennek megállapítására csak akkor kerül a sor, ha a bírói beavatkozás mellett döntenek. Így tehát a házkutatás és a halál nincs összefüggésben.

Közölte a lap a dr. Görgen elleni támadásokat és itt kitért a Magyarországhoz elterjedt «nevetséges gyanúsításra», hogy Széchenyi nem maga ölte meg magát, mert a lövés oly erővel vetette szét a velőt, hogy minden életnek azonnal meg kellett volna szünnie, s így Széchenyi nem lett volna képes a pisztolyt ellődtetni. Részletesen kitér a Görgen ellen hangoztatott köteleességmulasztás vádjára, hogy a kétségtelen öngyilkossági mánia ellenére sem volt kellően elővigyázatos. A haláleset szerinte valóban feltűnő, de nem veszik figyelembe a körülményeket, amelyek közt Széchenyi élt. Görgen minden jelentésében Széchenyit örültnek jelezte, de a hatóság nem győződött meg erről, nem helyezte gondnokság alá. Így keletkezett a ferde helyzet, hogy Széchenyi a tébolydában maradt, innen maga intézkedett vagyonáról, módja volt a szolgálakat megfizetni, minden felügyeletet ellensúlyozni. Nem

lehet megítélni, hogyan volt ez összeegyeztethető a törvényekkel — így csodálatos a beállott eset. Egyébként, mint Eynatten tábornok esete mutatja, nehéz az öngyilkosságot megakadályozni, az örültek pedig makacsok is.

Ezzel be is fejeződött volna az eset ismertetése. A magyarság elkeseredett részét azonban nem győzték meg e híradások. A szájról-szájra adott hírek mind változatosabbak lettek, végül is sokan hittek abban, hogy Széchenyi nem lett öngyilkos, hanem, hogy a kormány eltétette az útból; e hírek, úgy látszik, a külföldi lapokba is utat találtak.

Ezeknek a híreknek ellensúlyozására jelent meg az Allgemeine Zeitung 1860. május 10-iki számában *Noch ein Wort in Sachen Stefan Széchenyis* című (Bécs, máj. 2-iki keletű) cikk, amely utal a protestáns pápens kiadása alkalmából az angol és kisméret lapokban megjelent támadásokra, de kitér és részletesen foglalkozik a Széchenyi halála alkalmából terjedő híresztelésekre. (A cikk a kormány védelmére jelent meg, adatait a hiteles hivatalos iratokból meríti.)

A tragikus eset, írja a cikk, általános részvétet keltett. A bécsi sajtó, bár a magyar izgatás ellen határozottan állást foglalt, Széchenyi nagy képességeit, tevékeny hazafiságát és jelentős szolgálatait elismeréssel méltatta. Aggályos körültekintéssel mindent elkerült, csak hogy «a legnagyobb magyar» jogos gyászába zavaros hang ne kerüljön. A tapasztalatok után mégis el kellett készülni arra, hogy a halálesetet Magyarországon tüntetésekre és izgatásokra fogják kihasználni. Ez várokozáson felül beteljesedett. Alig lett ugyanis ismeretessé az öngyilkosság, máris a legkalandosabb hírek kerültek forgalomba a halálesetről, és ezeket a valószínűség lehető okaival támogatva, céltudatosan terjesztették. Az él először is a kormány ellen irányult, és hogy bizonyos tervszerűsége is legyen, kirángatták sírjából a március végén elhunyt br. Jósika Samut is. Neki kellett vádlóként szerepelnie a kormány ellen mérgezés címén, mert a hír szerint Jósika a megbetegedése előtti napon Széchenyinnél étkezett, ez alkalommal a Széchenyinek szánt mérget ő ette meg és ennek következtében halt meg. Majd egyenesen tagadták Széchenyi öngyilkosságának lehetőségét, és abból a körülményből kiindulva, hogy Széchenyi döblingi lakásán a főbejáraton kívül az orvosok és ápolók előtt ismert mellékbejárat is van, azt következtették, hogy «a kormánynak egyik eszköze» ezen a mellékbejáraton éjjel bement Széchenyihez, először megmérgezte, azután az öngyilkosság elhitézésére fejbe lötte. Ez volt az oka annak, hogy a kormány a hűséges szolgákat Széchenyi közeléből eltávolítani és helyükbe céljának megfelelőket állítani igyekezett. Nem kevésbé súlyos az a körülmény is, hogy a kormány oly nagyon siettette a temetést, mert állítólag félt, hogy a Széchenyihez húzó orvosok a holttesten

a kormányra kedvezőtlen megállapításokat tehetnének. Olyan hírt is terjesztettek, hogy a kormány küldöttei behatoltak Széchenyihez, az intézet alkalmazottait halálfenyegetéssel hallgatásra kényszerítették, ezután, mint valami vészbiróság, felolvasták Széchenyi előtt a halálos ítéletet; kényszerítették, hogy karosszékbe üljön, ezután egy lövéssel fejét szétzúzták; de az igazi tényállást Széchenyi barátja, az angol követ megjelentette Angliába, itt feljegyezték azt a kék könyvbe, hogy a világ az osztrák gonosztettet annak idején megtudja. Mind e hírek csak hozzávetőleges vázlatok a felháborító gyanúsításoknak, írja a cikk, amelyekre a magyar izgatás Jósika és Széchenyi halálát felhasználta. Ezzel szemben a cikkíró előtt van a Jósika és Széchenyi holttestének felboncolásáról felvett jegyzőkönyv.

Mindkét jegyzőkönyv Rokitansky törvényszéki orvostól ered. Széchenyié a bécsi törvényszék ügyirata; mint jelenlevők a következők írták alá: a törvényszéki orvos, az államügyész, a jegyző, a kerületi segéd, a vizsgálóbíró, a (döblingi) plébános, a községi tanácsos és a községi megbízott.

A boncolásból kiderült, hogy Jósika a patkóbél átlyukadása és az epehólyag sorvadása miatt halt meg. A tetemben egy csomó epekövet találtak, köztük egy hengeralakú $2\frac{1}{2}$ hüvelyk hosszú, egy hüvelyk vastagot.

Így teljesen világos a halál oka és megérthető, miért léptek fel megbetegedésekor tifuszos jelenségek. Semmi más haláloknak jele nem volt megállapítható.

A Széchenyi holttestéről felvett boncolási leletből csak azt közli, hogy *testét egy karosszékben ülve, jobbra dölve, két karját a comb felső részén nyugodva találták. A jobb alkar a szék karfájára támaszkodott. A pisztoly keresztben fekvő a jobb combon és a bal kézben. Tehát téves az a hír, hogy a pisztolyt a szoba közepén fekvő találták. A töltés a jobb szem és orr közt felfelé hatolt be; a koponyacsontok köröskörül a belső szélén a puska-portól meg voltak perzselődve; a balkéz a puska-portól befekettve.* A lelet többi adata nem tartozik az ügyre, folytatja a cikkíró, de a hivatalos szakembereknek abból merített jelentéséből a következőket emeli ki: *a halotti látleletben említett szabálytalan állapotok részben olyanok, amelyeket az elhunyt előrehaladt kora ért meg, részben olyanok, amelyek minden életkorban beteges állapotot jeleznek. Sem az egyik, sem a másik nem jogosít az elmezavar megállapítására. Az agyvelő mibenlétét viszont az agy teljes szétroncsolása miatt nem lehetett megállapítani, de a gróf több fájdalmas testi bajban szenvedett, amelyek a kishitűség rohamában rábírhatták az öngyilkosságra. A szakértők a felvetett egyenes kérdésre teljes biztossággal kijelentik, hogy gr. Széchenyi a lövést saját kezével ejtette magán.*

Ezután rátér arra a vádra, hogy a márc. 3-iki házkutatás érlelte meg Széchenyiben az öngyilkossági gondolatot.

Ezzel szemben állítja, hogy a kormány feltételezhette, hogy a tébolyda gondoskodott az arra szolgáló alkalom elhárításáról. Egyébként Széchenyi lakása már régóta bizonyos körök gyűlöhelye volt (valóságos szerkesztőség, ahol 3—4 írnök dolgozott egyszerre) és ez újságcikkeket, röpiratokat adott ki, amelyek tartalmára világot vet a *Blick*. A kormány gyanúja teljesen meg volt okolva. Széchenyi maga kijelentette, hogy a házkutatást humanusan hajtották végre. Nem aggódhatott semmiképpen, hogy a házkutatás reá nézve káros következményű lesz: Széchenyi tudta, hogy nem gondoltak további intézkedések foganatosítására. Az is valótlan, hogy ijesztgetéssel akartak kedélyére hatni. Szóba hozták Thierry rendőrigazgató levelét, ezt teljes szövegében idézi annak bizonyítására, hogy abban semmi aggodalmat keltő okot nem találhatott (!). A jóakaratot mutatja egyébként az is, hogy 12 évig nem történt intézkedés a gondnokság alá helyezésre nézve; a kormány ennél gyengédebben nem mutathatta meg, hogy nem akar Széchenyi elhatározásába zavarólag befolyni. Arra nézve, hogy a kormány a temetés kitűzött idejét 24 órával előbbre helyezte, az a magyarázat, hogy minden tüntetésnek és izgalomnak elejét akarta venni. A döblingiek így is zúgolódtak, hogy öngyilkos olyan pompás, különleges temetésben részesül. Egyébként is a törvényes 36 óra a halál beállta óta e határidővel is eltelt, az pedig, hogy a nagyeceni temetés is egy nappal előbb történt, teljesen a család elhatározásából történt, a kormány abba nem folyt be.

Amint látjuk, a bécsi és külföldi hírlapok sok ellentétes hír mellett több igen becses adatot őriztek meg számunkra.

Ezek közül ki kell emelni a Magyarországon elterjedt hitet, hogy Széchenyi nem önkéntől esett el. Ezt sokan hitték akkor, amint ezt a Széchenyi-Múzeumban levő és 1861-ben a *Széchenyi-emplényben* kiadni szándékolt 8-r. alakú vízfestmény is kétségtelenül bizonyítja. A rajzot Gaal Ferdinánd készítette. Széchenyi ismert karosszékében diszmagyarban ül, az elsülő pisztoly baloldaltól irányul feléje a levegőben; a kép alá e sorok vannak írva: «A kézt nem látni, mint Brutus, vagy mint Caesar vesztette az éltet? A történet kétes Széchenyi István legnagyobb Magyar felett! 1861. Szerdahel Somogy m.»

A holttest állapotára és a halálos lövés módjára a Wiener Medicinal Zeitung, még pontosabban az Augsburger Allgemeine Zeitung által közölt boncolási látlet ad biztos felvilágosítást.

A Wiener Medicinal Zeitungban közölt boncolási leletet felhasználta ugyan Zichy Antal Széchenyiről írt életrajzában, de fordításának egy-két szavában («jobb szem bal sarkába irányult a lövés») kissé elhomályosult az igazi jelentés és félreértésre adhatott okot.

Az Augsburger Allgemeine Zeitungban közölt boncolási lelet azonban még a saját korában sem lett ismeretessé, azóta pedig teljesen a feledésbe merült, senki sem használta fel e döntő jelentőségű adatokat.

II. A bécsi bíróság által dr. Görgen Gusztáv ellen indított pör iratai.

A fentemlített lapoknak dr. Görgen elleni támadásai sikerrel jártak, mert a helyszíni szemle és a holttest felboncolása után hivatalos vizsgálat indult meg dr. Görgen ellen, a bíróság ennek következtében Görgent vád alá helyezte az «élet biztonsága» elleni vétség címén. Az előzetes vizsgálatot az első bíróság (Landesgericht für Strafsachen) lefolytatta, de a vádhatározatot már nem lehetett Görgennek kézbesíteni, mert közvetlenül a kézbesítés előtt meghalt. Özvegye férje becsülete védelmében a vádhatározat ellen fellebbezett a felsőbb bírósághoz (Ober Landesgericht). Ez létárgyalta a fellebbezést és az alsóbíróság határozatát 1863-ban helybenhagyta.

A per anyagának egy része még ebben az évben megjelent egy bécsi néplapban, a hánytvetett életű Terstyánsky Károly, írói néven Terzky, Die Glocke c. lapjában. A pör anyagából maga a szerkesztő, Terzky, válogatta ki a szerinte szükséges anyagot és névtelenül közölte lapjának május 17-től-30-ig (13 napon át) terjedő számának tárcájában, de azután más műveivel együtt külön is kiadta. A cikk címe: *Der Tod des Grafen Stefan Szechenyi in der Irren-Anstalt zu Döbling bei Wien.*

A cikket azzal vezeti be, hogy a halálesethez az egyes pártok a legkülönbözőbb magyarázatokat és feltevéseket fűzték álláspontjuk kívánsága szerint, ami a bécsi hatóságot arra bírta, hogy pontosan megállapítsa: valóban és mily körülmények közt történt az öngyilkosság, s ha öngyilkosság történt, akkor dr. Görgen intézettulajdonos felelősségre vonandó. A vizsgálatot Frühwald törvényszéki tanácsos vezette, és ennek eredményeként Görgen vád alá helyeztetett.

Ezután előadja a tényállást.

1860. ápr. 9-én (téves 8-ika helyett) reggel a döblingi rendőrbiztosságon bejelentették, hogy gr. Széchenyi István az elmúlt éjjelen valószínűleg víztöltéssel ellátott pisztollyal fejbe lőtte magát és meghalt. A bécsi büntető törvényszék erről értesülve, azonnal bizottságot küldött ki, amely d. u. 3 órakor (ez tényleg 9-én történt) megjelent a helyszínén és a következőket állapította meg:

A gróf testét karosszékben ülve találták. Két keze a combon nyugodott, az alkar a szék támláján. A pisztoly (Mord-instrument) keresztben feküdt a combon és a balkezen. A fej baloldala teljesen szét volt roncsolva, a koponya 4—5 lábnyi távolságban a földön volt, az agyvelő a falakon és a mennyezeten szétloccsantva. Lőanyagként egy lögyapot-fojtás találtatott és az

agyvelőben (*Gehirnmasse*) szétszórva több madársörét. Dr. Goldberg Fülöp intézeti orvos a grófnak az intézetben töltött életére vonatkozó felvilágosításra felszólítva, minthogy csak egy év óta (téves $1\frac{1}{2}$ helyett) tartózkodott az intézetben, csak annyit tudott mondani, hogy gr. Széchenyi 1848. szeptemberétől van az intézetben; akkor a Magyarországon kitört politikai zavarok miatt állítólag megőrült. *O az elhúnytat legjobb tudása és lelkiismerete szerint állandóan elmebetegnek tartotta.* Közben a gróf, mikor ő (Goldberg) az intézetbe került orvosnak, 1859. jan. 1. körül nem tartozott a veszélyes és ártalmas örültek közé, ezért oly szabadságot élvezett, amelyet különben egyik betegnek sem engedtek meg. A grófnak az intézetben saját lakása volt elkülönített bejárattal és két megbízható szolgálta volt melléje rendelve, de ezek tulajdonképpen csak kiszolgálták, és nem volt az a különös kötelességük, hogy a gróft szigorúan ellenőrizzék, mint valami örültet, azért nem is aludtak uruk szobájában — az különben lakásában senkit sem tűrt meg maga mellett.

Bichlernek, az egyik szolgának ágya a szomszédos folyosón volt, ahová a gróf hálószobájából csengő vezetett. «Nekem, (mondja Goldberg) az volt a kötelességem, hogy a gróft naponként meglátogassam, kérdezősködjem hogyléte után, és ha szükséges volt, orvosi rendelést tegyek. A gróf egyébként magánéletében teljesen korlátlan volt. Levelezett, rendelkezett jövedelméről, látogatásokat és társaságot fogadott. Szabadon kimehetett az intézetből, amikor és ahová akart, de e szabadsággal sohasem élt (t. i. amíg Goldberg ott volt), és csak ritkán történt, hogy egy látogatót a lépcsőn lekísért, vagy valakit ott fogadott. Különösege volt, hogy sohasem ment le a kertbe. Többször úgy nyilatkozott, hogy a természet (Creation) nagyon szép volna számára.»

A bizottságnak arra a kérdésére, hogy a grófon közvetlenül a halála előtt mit tapasztalt, dr. Goldberg fontos vallomása így hangzik: «Márc. 3-ika óta, amely napon Széchenyi lakásában a rendőrség Széchenyi személyének lehető kimélésével házkutatást tartott, Széchenyi beteges állapotában teljes fordulat állott be, mert előbbi beteges pajzánsága és jókedve napról-napra látszólag fokozódó búskomorságnak adott helyet, s ezt sem beszélgetésekkel, sem észokokkal nem lehetett ellensúlyozni. Nyolc vagy tíz nappal halála előtt azt kérdezte, hogy az öngyilkosság erkölcsileg igazolható-e, továbbá a lélek halhatatlanságáról beszélt. Ezt a feltűnő jelenséget közöltem dr. Görgennel, aki a gróf családjával értekezett és elhatározták, hogy a gróft ezentúl úgy kell kezelni, mint minden más elmebeteg. Nemsokára ezután értesítettem dr. Görgent, hogy a gróf egyik fia előtt azt mondta, hogy *napjai meg vannak számlálva.* Ennek ellenére előttem ismeretlen okokból

a gróf kezelése ugyanaz maradt. Ha ezután öngyilkossági gondolatok fogták el, zokogás, jajgatás és nyöszörgés közt így kiáltott: Nem tudok már élni! Meg kell halnom! Búskomorságát táplálta br. Meskóné, továbbá br. Jósika halála és Zsedényi údvari tanácsos elítélése. Nehány nap múlva rá akartam beszélni a gróft, engedje meg, hogy valaki lakásában aludjék; jó volna előrelátásból arra az esetre, ha valami baja történék. Erre azt válaszolta, hogy azt kívánja, maradjon minden úgy, amint van. Minderről értesítettem dr. Görgent, de a dolgok mégis változatlanul maradtak. Az ápr. 7-iki reggeli látogatásnál ajánlottam a grófnak, kocsizzék ki; de ezt az ajánlatomat felháborodva visszautasította. Ettől a pillanattól nem láttam többé. Különben örültségének jelei közé tartozott, hogy az egész orvosi személyzetet a kormány kémeinek tartotta.»

Arra a kérdésre, honnan szerezhette Széchenyi a pisztolyt, dr. Goldberg így válaszolt: «Csak a gróf halála után tudtam meg, hogy lő- és másnemű fegyverei vannak. De ez a feltűnő tény megmagyarázható, ha az ember tudja, hogy a gróf helyzete és kezelése az intézetben egészen kivételes volt és hogy a (külvilággal való) teljesen szabad közlekedhetése mellett fegyvereket hozhattak be neki.»

Ezután a bizottság a törvényszéki orvosokhoz azt a kérdést intézte, hogy a boncolásnál vettek-e észre olyan jelenségeket, amelyekből bizonyosan vagy valószínűséggel «tébolyra» vagy «elki zavarra» lehetne következtetni.

Erre ezek így feleltek: «A holttesten megállapított szervi változások részben olyanok, amelyeket az előrehaladott kor megmagyaráz; részben olyanok, melyek minden életkorban mint betegség előfordulhatnak; ilyenek: a rostos daganat a gyomor kötőszövetében, a vese felületének szemcsés volta, a vesecysták végül a két lágyék-sérv. Egyik tünet sem jogosít arra a következtetésre, hogy a megvizsgált elmebajos lett volna, annál kevésbbé, mert az agyvelő állapotáról annak a lövéstől való teljes szétrombolása miatt semmit sem lehetett kinyomozni. Ellenben kétségtelen, hogy a megvizsgált több fájdalmas bajban szenvedett: ezek rábírhatták, hogy az így előidézett kishitűség rohamában magát megölje.»

A látleletből egyébként *kitűnik, hogy a megvizsgált az agynak és az agyvelőnek lövéssel történt szétrombolásából eredő erőszakos halállal múlt ki, és hogy a lövést önmaga követte el.*

Terzky ezután a döblingi temetéshez közvetlenül fűződő eseményeket választotta ki a pőr anyagából. Megtudjuk ebből, hogy gr. Zichy Géza, Széchenyi mostohafia vállalta a templomi beszentelésre vonatkozó előkészületek elrendezését, továbbá, hogy Zichy Géza még ápr. 7-én d. e. 10 órától d. u. 3 óráig sakkozott Széchenyivel. Széchenyi akkor lehangolt volt, keveset beszélt és gyakran sóhajtozott ugyan, de nem árulta el, hogy öngyilkossági

szándéka van. Ugyanezen este Széchenyi Kiss Márton titkárával is sakkozott, minden játékot megnyert, kikérdezte Kisst az angol beszédgyakorlatokból és meghagyta neki, hogy másnap 10 órakor jelentkezze nála; de ez ekkor már csak ura elcsönkült holttestét láthatta. Széchenyi tragikus halála annyira hatott Kissre és annyira felizgatta, hogy a rákövetkező éjjelen nem tudott nyugodni és ápr. 15-én (egy héttel a haláleset után) dühöngeni kezdett, úgyhogy a bécsi köztérbolydába kellett szállítani. Azt képzelte, hogy rablók és gyilkosok környezik és életét veszélyeztetik; elzárkózott szobájában és senkit sem engedett magához. Széchenyi Béla sürgetésére mégis kinyitotta az ajtót, de rögtön bezárta, nehogy ellenségei bejöhessenek. Széchenyi Béla azonban nem tudta megnyugtatni, sőt csakhamar őt is ellenségnek nézte és oly izgatott lett, hogy a gróf alig tudott ajtót nyitni és segítséget hozni. Kiss ez éjjel után még nyugtalanabb lett a tébolydában, annyira tombolt, hogy kényszerzubbonyt adtak rá; erre megnyugodott. A következő napon nem tudta megérteni, hogy egy álom mikép tudta ily cselekedetekre vinni. Az orvosok szerint Kiss epilepsziában szenvedett, és ez búskomor tébollyá fejlődött.

Majd közli Terzky Széchenyi rövid életrajzát és munkásságát. Az 1848. márciusi mozgalmas napok után Széchenyi látta, hogy a forradalom előidézte az Ausztriától való elszakadást, Magyarország fenyegető jövője megtörte szívét, mire orvosa, Balogh Pál «a szegény tébolyodottat» (Irrsinnigen) Döblingbe kísérte és ott egy orvosi nyilatkozattal (ezt már más helyütt közöltem) az intézetnek átadta.

Ezután dr. Goldberg intézeti alorvosnak 1859. jan. 1-étől 1860. áprilisáig terjedő igen fontos feljegyzései következnek.

Amikor dr. Goldberg az intézet szolgálatába lépett, Széchenyi már több mint 10 éve volt ott, de betegségről semmiféle följegyzést sem talált. Goldberg feljegyzései részben Széchenyi testi állapotára, részben szellemi életére vonatkoznak.

Megtudjuk ezekből, hogy Széchenyi arcán 3 hüvelyk hosszú forradás volt, ezt kardpárbajban kapta. Ennek következtében jobb szeme (itt lőtt magára) állandóan könnyezett. Utolsó éveiben néhány gyökér kivételével teljesen fogatlan volt, s így mivel az evés nehezebbre esett, gyakran voltak emésztési zavarai. Ejszaka sokszor volt szíve körül félelmi és szorongási érzése, ilyenkor érverése még reggelre is rendetlen volt; t. i. néha minden kilencedik vagy tizenhatodik érverés kimaradt. A gróf legnagyobb baja azonban a tartós székrekedés volt, mely mint maga mondta, egyszer Konstantinápolyban 40 napig tartott. Kétoldalú szabad lágyéksérve volt; a boncolásnál szívének petyhüdségét és több dió- és tyúktojás-nagyságú cystával degenerált jobb veséjét is megfigyelték.

Szellemi tulajdonságaira térve Goldberg először azt a sok szellemi értéket emelte ki, amelyek arra az általánosan elterjedt téves véleményre vezettek, hogy Széchenyi lelki működése ép. A gróf nemcsak beszélgetni és társalogni tudott, hanem abban az időben, amikor megismerte (1859), betegsége ellenére, még teljesen egészséges egyéneknél is ritka szellemi képesség birtokában volt, úgyhogy okosabbnak

látszott, mint más egészséges, akikkel, ha akarta, társaságát vonzóvá és lebilincselővé tudta tenni. Kellemes történetecskék gazdag anyagát kecses és finom kifejezésekkel, majdnem mindig találó tréfával, bőséges emberismerettel, az ítélet gyakran meglepő gyorsaságával, a példálódzó beszédmód gyakorlottságával és gyengédségével, gyakran szellemesen rapszodikus előadó formában, nagyon élethű mimikával fűszerezte; e mellett gyakran a jóakarát, emberszeretetet és az önmegtagadás kifejezésével is, mely különösen első alkalommal annyira varázslólag hatott, hogy illetékes Guislain¹ állítása: «Vannak elmebetegek, akiknél az okosság és őrültség közti határvonalat nehéz megvonni.»

Ezután áttért Goldberg Széchenyi lelki rendellenességeinek ismertetésére. Széchenyi ebben a javulási időszakban (1859—1860) is bizonyos *általános exaltációban* élt, amely rangjával, állásával és korával, de államférfiú voltával is ellentétben állott. Ezt az állapotot, mint sok elmebetegnél, a *sajátos bőbeszédűség* jellemezte. Sokszor órákig beszélt vonzó és szellemes részletekről, a nélkül, hogy mást szóhoz engedett volna jutni, de a *vezető gondolat* hiányzott: egyik fogalomról a másikra ugrott, mondatokat befejezetlenül hagyott. Gyakran el kellett szenvedni, hogy ugyanazon anekdotákat, tréfákat, megjegyzéseket, következtetéseket elmesélje és ebben nem tűrt megzavarást vagy ellenmondást. Néha *felolvasó düh* fogta el, és mindent, pl. a napilap vezércikkét, újdonságait, a kinevezéseket, hirdetéseket, árveréseket, az utolsó sorig felolvasta az elmebeteg jellemző egyhangú kerepelő hangon, és nem volt tekintettel arra, hogy a hallgatóját az érdekl-e vagy sem. Goldberg a napi egy vagy két órai reggeli látogatása befejeztével a köteles figyelem és azon hiábavaló fáradozás miatt, hogy a vezető gondolatot megtartsa, úgy érezte magát, mintha szellemileg kerékbe törték volna. Ezenfelül mint az sok elmebetegnél előfordul, *írásdüh* is jellemezte. Végtelen sokat írt; csak akkor érezte jól magát, ha korán reggeltől körülbelül d. e. 10 óráig írt. Írt leveleket kicsinységekről, amit sokkal rövidebben szóval is elintézhetett volna. Teleírt, összefirkált, széljegyzetekkel ellátott minden könyvet, amelyet neki az ember kölcsön adott. Írásai eredeti, közben-közben pompás gondolatokat és tréfás megjegyzéseket tartalmaztak ugyan, de hemzsegték az ismétlésektől; e mellett panaszkodott, hogy gyakran és hirtelen elhagyja emlékezete. Néha kicsapongó vidámság fogta el, amely határos volt a gyermekességgel és sem korával, sem állásával, rangjával nem volt összhangban. Ily pillanatban a belépőt lármával, néma jelekkel és groteszk taglejtésekkel fogadta, pajkos lett, sőt csintalan,

¹ Guislain József G. genti egyetemi tanár, híres elmeorvos (1797—1860), a genti elmeógyógyintézet igazgatója.

vagy pedig dévajkódva a mágnási tekintélyt is kigúnyolta. Ez a kicsapongó vidámság azonban gyakran búskomorsággá változott. És ebben a kétféle egymással homlokegyenest ellenkező állapotban állott épen a betegesség. A gyermekességhez közelálló vidámság idején mindenféle játékkal, bohósággal, pajkos kis alakokkal mulatozott, és ha valaki ilyféle dolgokat hozott neki, túlboldoggá tette.

Szelleme áhitotta a változatosságot, érzékei az állandó ingert, azért lehető nagy számban ríktó színekkal és tárgyakkal vette körül magát. Bizonyítják ezt a legkülönbözöbbr alakú butorai, órái, dobozai, sakkfigurái, karrikaturái, tinta-tartói, sipkái stb. A legjobban szerette a vörös szalmából font és az általa elnevezett bolondsipkákat. Beteges tevékenység-vágya, a mohóság, mellyel érzékeit foglalkoztatni akarta, a lárma és zaj utáni szükségérzete mindenféle különseégekre vitte. Így pl. késő éjjelig sakkozott, de egyúttal fuvoláján ugyanazon dallamot végtelen sokszor fújta szünet nélkül. 10—12 órája volt, köztük öt ütőóra, ezeket szándékosan úgy igazította, hogy egymás után üssenek, mert éjjel hallani akarta — állítása szerint, hogy «elkábítsam magamat, mert szívem beteg». De ez idegességével volt összefüggésben. Keveset aludt, gyakran teljes álmatlanságban szenvedett és ilyenkor reggelig nyugtalanul fel és alá járkált. Minden kicsiség megijesztette és kihozta sodrából.

Egy este kilépett előszobájába és úgy megijedt, amikor ott nem vélt ápolóját látta a pamagról felállani, hogy a földre esett és a segítségére siető szolgát megrugdalta; másnap reggel, amikor elmesélte az esetet, ezt jegyezte meg; «Lássa, mily beteg vagyok én! Hogy mehetnék tehát ki a világba!» Ha a sakkjátékban vesztett egy sakkfigurát, néha durva és vad lett, de másnap megható hangon így szólt: «Tegnap ismét illetlen voltam önnel szemben. Óh, én nagyon beteg vagyok.»

Jó kedvében mindenkivel valóban megható, jószágos, szíves és kedves volt, máskor viszont ugyanazokkal a kedves embe-reivel napokon át bámulatosan haragos, kínzó és sértő volt. Ilyenkor azt mondta: «Szeretek kinezni, kell, hogy legyen valaki, akivel ezt merem tenni.» Ilyen hangulatában a sértő szavakat, a súlyos erkölcsi bántalmakat gúnyos, utánzó tag-lejtésekkel kísérte, és ez a beteges túlizgatott hangulata legtöbbször néhány óráig vagy napig tartott.

Képzetele nagy mértékben izgatott volt és szívesen csapott át komor, borzalmas képekbe. Így egyszer neje és nővére előtt a holttetemek elenyésztését oly erős kifejezésekkel jellemezte, hogy a nők elborzadtak. Ezzel a borzalmassági mániájával összefüggött hajlama a rajongásra. Ez kitűnt a karthausiak életéről és a sírok díszítéséről tett nyilatkozataiból. Néha elhivatott egy hangszerkészítőt és ezzel kedves dalait elfuroláz-tatta; ilyenkor láthatólag lelki gyönyör fogta el, tekintetét felfelé irányította, két keze önkénytelenül felfelé mozgott.

Ezek után dr. Goldberg Széchenyi számtalan különcségére néhány példát hoz fel.

Egyszer elhatározta, hogy egyszerű borüzletet szervez; egy jónevelű, de ehhez nem értő fiatalemberrel bort vétetett Magyarországon, de azután fel volt háborodva, amikor az nem jól és drágán vásárolt. Egy másik fiatalembert meg akart menteni a tüdővésztlől és nem akarta elhinni az orvosnak, hogy a fiatalember nem beteg. Amikor aztán ez az életbiztosítótársaság részéről kiállított egészségi bizonyítvánnyal igazolta egészségét, Széchenyi ezen az eljáráson nagyon felizgult és az életbiztosító tönkrejutását jósolta. Egy angol nyelvmester rábeszélésére elfogadta annak csakis rozslisztkenyérből álló étrendszerét; csak ily kenyeret evett és e különös kúrában annyira ment, hogy néhány hétig rendes étele mellett este a sakkzásnál két font ily nehéz kenyeret evett, amíg azután beteg nem lett és rögtön rájött, hogy a nyelvmester is rossz színben van és abbahagyta a kenyérkárát. Egy más alkalommal az intézet kutyáját ki akarván gyógyítani, mindenféle módon gyógyíttatta és naponként jelentést tett az eredményről, amíg a kutya, csakhamar, ki nem múlt.

Szellemében, kedélyében, érzésvilágában a legnagyobb ellentétek jelentkeztek. Azokat kizozta leginkább, akiket a legjobban szeretett, de a legbarbárabb módon önmagát. Egy személyben nagy emberbarát és nagy embergyűlölő volt, időnként Rousseau-hoz hasonlóan az emberben csak az erkölcsi ideált látta; máskor viszont csak az emberiség gyengeségei és árnyoldalai iránt volt érzéke, és az emberben, mint La Rochefoucauld, csak a javíthatatlan anyagias önzöt látta.

Félt a haláltól és gyűlölte az életét. Aggodalmasan védte egészségét, védekezett a hülés ellen, mindenféle étrendet kigondolt, folyton ismételte az okokat, melyek szerint családja és hazája érdekében kívánatos, hogy hosszú életű legyen — ennek ellenére lelke mélyében öngyilkossági gondolat lakozott, és ugyanazzal az érzéssel, mellyel élete fenntartását kívánta, titkon és régóta előkészült annak önkezével való elpusztítására.

Öntudatában feltűnő zavarosság is mutatkozott. Egyszer betegsége tudatában fájdalmasan így beszélt: «Csak lucidum intervallumaim vannak», és ezzel bizonyította, hogy a tébolydában kell lagnia; máskor kedvetlenségében sértegetés után így szólt: «Hisz bolond vagyok!» Ismét máskor panaszkodott, hogy úgy beszélnek vele, mintha igazán bolond volna; és valóban mindent elkövetett, hogy az intézet szabályai alól kivonja magát, nehogy a világ bolondnak tekintse.

A legjobban szerette minden ember között feleségét. Ha meglátogatta, legszebb ruháját vette fel, örömtől sugározva eléje sietett a lépcső bejáratig, kimeríthetetlenül figyelmes volt iránta, áradozó kifejezésekkel beszélt róla; búskomorságának egy pillanatában, ennek ellenére úgy nyilatkozott, hogy nem szereti, sohasem szerette, iránta való szerelme csak önzés volt.

Mint sok elmebajos, üldözési mániában is szevedett, amelyre mindig visszatért, és ez ellen minden intézkedés hiábavaló volt. Így pl. félt, hogy mégis akad egy orvos, aki 20.000 forintért mérget kever ételébe; ismételten kérdezősködött, hogy szobájából nem vezet-e titkos kijárat Görgeihez.

Ezenkívül félt, hogy a guta üti; szívszorulásai is voltak, amelyeket néha Alpnak (lidérc) nevezett. (Ezt Flemming praecordialis félelemnek nevezi és a búskomorságnál gyakori tünetnek tartja.) Ily állapotában szívesen beszélt bizonyos és hamaros haláláról, viszont gyakran és határozottan kijelentette, hogy az intézetből nem megy el soha, csak holttemét viszik el innen; Nagycenkre nem megy többé, csak a kriptájába. Az erkölcsi önjáték és a szigorú önmegítélés, ami az első időben annyira foglalkoztatta, kedélybajainak állandó forrása volt. Erre az időre bevált Kant kijelentése, hogy az önfelügyelés könnyen rajongásra és őrületre vezet. Az önvádak és az előző életével való elégedetlenség, vagy mint végrendeletében mondja, az erény útjáról való kicsapongásai után a bánatra és a belső kínokra került a sor. Ilyenkor mély testi fájdalom jelent meg arcán, meghatott lett a hangja; utána pedig a legtúlzottabb panaszok következtek önmaga ellen, továbbá ifjúkori hibáiért való szemrehányások, mindenféle aszketikus beszéd, sőt még saját erkölcsi egyéniségének becsmérlése is. Ezzel az önkínzással összefüggött életunalma és életgyűlölete, ami már 1841-iki pótvégrendeletében is megnyilvánul, amikor azt kívánja, hogy feje törzsétől elválasztassék, nehogy még egyszer, hacsak egy pillantra is, életre ébredjen, mert gyűlöli létét. Ily komor órákban csak a közhasznú munkáira való visszaemlékezés vagy családtagjainak, barátainak látogatása, foglalkozása és a jobb időkre való remény nyújtott neki erkölcsi támpontot. Öngyilkossági gondolatait időszakonként Görgeihez írt leveleiben nyilvánította (s itt idézi a közölt levelek helyeit), szóban pedig csak utolsó napjaiban. A visszaesés időszaka 1860. márc. 3-án kezdődik. 17-éig még eléggé nyugodt volt viselkedése, bár általában véve kedélyhangulata megváltozott, vidámsága eltűnt, helyét adott a komolyságnak. A házkutatás után kérte Felsenthal munkáját (*Aus der Praxis eines oesterreichischen Polizeibeamten*), és ez kinos hatással volt reá.

Különösen foglalkoztatta az a részlet, amely egy bankóhamisító bűnének elővigyázatos és észrevétlen, de mégis biztos módszerrel való bebizonyításáról szól. Erről azután sokat beszélt és bizalmatlansága környezete iránt láthatólag növekedett.

Márc. 17. és 18-án Felsenthal látogatása után állapota csak rosszabbodott. E látogatásban, visszaemlékezve az említett könyvben olvasott hasonló rendőri látogatásra, borzasztó

analógiát látott. Nyugtalan-sága mindig hevesebb lett, üldözési mániája új táplálékot nyert. Ehhez járult, hogy a Times egyik párizsi levele egy borzalmas összeesküvésről szólt, amelynek iratait a nála tartott házkutatásnál állítólag megtalálták; továbbá a szerencsétlen Eynatten öngyilkossága, Richter hitelintézeti igazgató elfogatása. E hírek szellemének betegességét táplálták. Szerencsétlenségre ezeket az eseményeket közölték vele, nem sejtve, hogy ezzel lelki betegségének tápot nyújtanak. Br. Meskóné, br. Jósika Samu barátjának halála is ez időre esik, és ez utóbbi halálában bajt látott Magyarországra nézve. De mindenekfelett megrendítette, hogy a legfelsőbb bíróság Zsedényi elítélését megerősítette. Ettől az időtől (körülbelül ápr. 1-e óta) egész lénye teljesen megváltozott. Elhanyagolta sok kis foglalatosságát és saját személyét. Reggel már nem volt íróasztala mellett, hanem vagy apatikusan, csüggetegen, szófukaran, elzárkózottan vagy pedig nyugtalanul fel és alá járkált, önvádakban és életgyűlölő nyilatkozatokban törve ki. Ezeket különös, görcsös, úgyszólván üvöltő hangon adta elő, ilyeneket is kijelentve: «Nem tudok tovább élni! — Ennek véget kell vetni stb.» Mindennek ellenére még elolvasta — kijelentése szerint érdeklődéssel — az olasz hadjárat történetét és Humboldt levelezését Varnhagennel. Ezen napokban azt kívánta Goldbergtől, beszéljen szülési műtéteiről és ezeket érdeklődéssel hallgatta. Két nappal halála előtt Goldberg véleményét kérte az öngyilkosságról és a lélek halhatatlanságáról; de Goldberg megnyugtatta, úgyhogy ezen a napon délelőtt sakkozott gr. Zichy Gézával. Átmatlansága folyton rosszabbodott, étvágya kevesbedett, arczíne nagy mértékben szenvedésre mutatott, azért arra kérte Goldberg, hogy tűrje meg magánál éjjelre egyik ápolóját, de erre azt válaszolta: «Legjobban szeretnék a statusquo-nál maradni.» Utoljára ápr. 7-én reggel 10 órakor látta. Széchenyi halála jóval később, éjfél után állhatott be.

Goldbergnek szakszerű feljegyzése után dr. Görgennek előadása következik Széchenyi betegségéről, amelyet Krankengeschichte-nek nevezett el, de Terzky az eredeti vallomásból egyes részleteket elhagyott. Sikerült Görgennek teljes nyilatkozatát megszerezni, és ebből kiderül, hogy Terzky a hatóságra vagy a családra áthárító részleteket elhagyta, bizonyára azért, hogy a cenzúra ne gördítsen nehézséget a kinyomatás elé. Fontos ez az eredeti nyilatkozat azért is, mert igazolja a Terzky által közölt anyag teljes hitelességét. Minthogy Görgen vallomásának egy részét már egy másik e tárgyra vonatkozó értekezésemben felhasználtam, itt e részletet csak főbb vonásaiban ismételtem.

Görgen nyilatkozatát Széchenyi életének és működésének rövid vázolásával kezdi meg. Adatait Széchenyi közléseiből merítette, ezt különösen a

gyermekkorára vonatkozó rész mutatja, amelyre nézve Széchenyinek sajátkezű feljegyzése állott rendelkezésére. Ezt is sikerült megszereznem.

Az életrajzi bevezetés után arra az időszakra tér, amikor intézetébe felvette. Szerinte megkötözve hozták az intézetbe, itt dühöngött, úgyhogy az ágyhoz kellett kötni. Folyton önmagát vádolta a magyarországi eseményekért. Senkit sem fogadott, sokat beszélt, folyton fel-alá járt szobájában. Ezután apatikus lett, de beszédeiben senkit sem engedve szóhoz, folytonosan bűneiről beszélt, amelyekkel ő idézte elő a magyarság bukását. Ehhez járult, hogy a külsejét teljesen elhanyagolta. Lassanként mégis foglalkozni kezdett, s ez abból állott, hogy ápolóival a legközönségesebb ostáblajátékokat játszotta. 1852 után lassanként elmúlt leküzdhetetlen ellenszenve a látogatások iránt; magához bocsátotta családja tagjait, barátait és gazdasági tisztviselőit; ruházatára is több gondot fordított. 1855-től kezdve már törődni kezdett pénzügyeivel, feleségével, pénzt hozatott és bevásárlásokat tett, előbbi kétségbeesett, búskomor és önvádoló beszédei el-eltűnedezésével pedig vidámabb lett.

Görgen szerint ez az állapot volt a későbbi bajnak előidézője.

Amikor a hatóságnak tudomására jutott, hogy sokan látogatják Széchenyit, a döblingi rendőrhatóság utasította a látogatók naponkénti feljegyzésére, amit meg is tett. Ezek után többször eljárt Czapka udvari tanácsoshoz, sőt az alsóausztriai heiytartóhoz is és kérte, ha Széchenyinek viselkedését rendőrileg ellenőrizni kell, kellemesebb számára, ha más intézetbe szállítják, még akkor is, ha Széchenyit akarata ellenére viszik el — azt t. i. ismételten kijelentette, hogy önként az intézetet el nem hagyja.

Különböző látogatói (az öt látogató írókat és Kecskeméthyt érti) félrevezették Széchenyit, akinek ekkor az írás volt szórakozása. Mindent leírt, ami eszébe ötlött. Így készült *Blick* c. műve, amelyet sajnos, saját fia nyomtatott ki Angliában; azt hiszi, hogy nagy részét nem Széchenyi írta, hanem az öt környező írók. A helytartó és Czapka, továbbá más hatósági személyek figyelmeztették, hogy Széchenyit már régen nem tartják elmebetegnek és szükség esetén tetteiért felelősségre fogják vonni.

Ezt közölte a családdal, de az rosszakaratot látott e lépésben: felizgatja vele Széchenyit és ijesztgetéseivel előbbi búskomor állapotába fogja visszacsúlyeszteti. A *Blick*ben való minden részvételt a család felháborodva visszautasította, még annak gondolatát is rossz néven vették, hogy a dinasztiahoz hűséges családra ily felségsértést ráfog.

Márc. 3-án a rendőrminisztérium házkutatást rendelt el. Ez hatott Széchenyire, de nem olyképen, mint várni lehetett volna. Csak az ebből eredt levelezés Thierry rendőrminiszterrel idézett elő Széchenyinnél rossz hangulatot — különösen Thierrynek az a kijelentése, hogy a választott asyllum már régen

megszűnt számára annak lenni. Nem csoda, hogy a 30 éve, de különösen 1848 óta öngyilkossággal foglalkozó, hypochondrikus és vallásfilozófiai vonatkozásban gyenge ember elhatározását megvalósította.

Széchenyi nagy nagyon fölött rendelkezett. Szigorú ellenőrzésről nem lehetett szó, mert őt már jó ideje nemcsak a hatóság, hanem családja is szellemileg teljesen egészségesnek tekintette. Fiai minden parancsát teljesítették, így mindenféle tárgyat, vadászfegyvereket, pisztolyokat is hoztak neki ajándékba. A házkutatás után ismételt kérdésére fiai biztosították, hogy minden fegyvert eltávolítottak köréből. Az ápolók ugyan az intézet szolgálatában állottak, de Széchenyi parancsolt nekik és parancsait feltétlenül teljesítették: ily körülmények között (hogy Széchenyihöz fiai pisztolyt vittek és nem ellenőrizték, a szolgák neki engedelmeskedtek) nem lehet csodálni, hogy Széchenyi egy beteg kutya gyógyítására puskaport is tudott szerezni, a sörét viszont íróttollai tisztítására rendelkezésére állott.

Az, hogy a szolgák kötelességüket feledve, eltávoztak az utolsó éjjelen, szintén a pénz hatalmával magyarázható. Egyébként kijelenti Görgen, hogy Széchenyi az első erélyes nyilatkozatra, hogy az intézetből elviszik, a kezénél tartott pisztollyal azonnal agyonlőtte volna magát; viszont az intézetben való további nyugodt megmaradását csak a gondnokság alá vétellel lehetett volna biztosítani. Az Augsburgi Allgemeine Zeitung egy ápr. cikkének írója a kormányt védvé a híresztelés ellen, hogy a házkutatás volt Széchenyi öngyilkosságának oka, arra utalt, hogy Széchenyit csak felsőbb emberességi szempontból nem helyezték bíróilag gondnokság alá. Ez a védekezés érthetetlen, mert a gondnokság alá vételt a rendezett jogi állapot megkívánja. Görgen szerint 1857 vagy 1858-ban szigorú, de pártatlan orvosi tanács véleményét kellett volna meghallgatni és ennek alapján Széchenyit vagy gondnokság alá kellett volna helyezni, vagy pedig szükség esetén hatóságilag el kellett volna távolítani a döblingi intézetből.

Ezután visszatérve Széchenyi utolsó napjára, Görgen közli, hogy Széchenyi nagyszombatról husvétvasárnapjára való este $\frac{1}{2}$ 11-ig Kiss titkárával (aki egy ízben már elmebeteg volt és Széchenyi halála után ismét visszaesett betegségébe) sakkozott. Még virágvasárnap és a nagyhét első napjaiban az a hír terjedt el Bécsben, hogy magas állású magyarokat (köztük Széchenyit is) husvét után a kormány le fog tartóztatni és egy messze szétágazó összeesküvésben való részvétel címén bíróság elé állítja őket. Ezt és talán honfitársaitól hallott és a betegségében megnagyított más híreket valószínűleg ezen az estén közölte Széchenyivel és ezzel hozzájárulhatott, hogy Széchenyi a rég táplált öngyilkossági gondolatot végrehajtotta.

A közlemény ezután a két ápolónak: a cseh-német Brach Jakabnak és a felsőausztriai Bichler Sebestyénnek vallomását közli.

A szolgák kötelessége az volt, hogy Széchenyit kiszolgálják és a betegre vonatkozó minden feltűnő észleletüket az alorvosnak jelentsek. Az ápolók kijelentése szerint Széchenyi az első időben (tehát 1848 után) nagyon

sokszor volt dühöngő állapotban, ilyenkor az ágyhoz kötözték és éjjel felváltva őrködtek ágya előtt, mert az volt a szokása, hogy fejével nekiment a falnak. Későbbben teljesen megnyugodott; ekkor került abba a lakásba, amelyben magát megölte. Itt körülbelül két évig már csak félig nyitott ajtajú, állandóan megvilágított hálószoba előtt őrködtek. Széchenyit nagyon szerették, mert ha nem volt fájdalma, nagyon jó volt. Később Széchenyi kérésére, mivel szereti a magányosságot, a szolgák jelenléte pedig zavarja, a lépcső melletti előszobában aludtak, de a közbüleső szobák ajtaja nyitva maradt. Néhány hónap múlva ez is megváltozott, Széchenyinek ez is terhes volt, mert ekkor kezdődött az a szaka, amikor szobájából nem mozdult ki és nem tűrte sem a madarak énekét, sem a harangok hangját, sem a kutyák ugatását, míg azelőtt sokszor ment le a kertbe. 1852-től az igazgató parancsára a szobában való őrködés megszűnt, és nekik felváltva a szobák mellett végighúzó folyosón kellett aludniok, amelyből *egy* ajtón át be lehetett menni Széchenyi egyik szobájába. 1853-tól Széchenyi már fogadta családját és rokonait. Eleinte a látogatásokat bejelentették az igazgatónak, később azonban a gróf kulcsot kapott a földszinti bejárat ajtajához, és ez idő óta a nap és az éjjel minden órájában fogadott látogatókat. A távoztól az egyik szolgának ki kellett bocsátania a bejárat ajtóját és a kulcsot vissza kellett vinnie a grófhhoz. Ez a nyugodt állapot a házkutatásig tartott. A házkutatástól kezdve teljesen megváltozott, keveset evett és nagyon szomorú volt. Márc. 17-től, Felsenthal rendőrségi tanácsos látogatása óta már alig evett.

Ezután a vallomás Brach Jakab szavaival így folytatódik: «Ápr. 5. vagy 6-án lehetett, hogy részvétellel kérdeztem (Széchenyitől), hogy talán májbeteg-e, mert semmit sem eszik. Ekkor a gróf a szíve tájára tette kezét és panaszosan így szólt: 'Itt van a fájdalom' és egy pillanattal később homlokán végighúzza kezét, így szólt: 'Szellemem beteg.' Ezen napok egyikén (nagycsütörtökön) maga mellé ültetett az asztalhoz és társamnak kellett felszolgálni. A következő éjjel nyugtalanul aludhatott, mert ágya nagyon rendetlen volt; a szombati éjjelen valószínűleg semmit sem alhatott, mert ágyában nem volt mélyedés, csak a lepedő volt kihúzva. Szombaton semmit sem beszélt, csak néhány kanál levest evett; délelőtt gr. Zichy Gézával sakkozott, délután velem és estefelé társammal ostáblázott, 7 órától $\frac{3}{4}$ 10-ig Kiss titkárral ismét sakkozott, aki távoztakor azt mondta, hogy a gróf mesterien játszott.

Ezután kivittem a lámpást az előszobába, társam pedig kibocsátván Kisst, visszahozta a kulcsot. Majd a gróf szokása szerint jóéjtszakát kívánt nekünk. Erre kívülről bezárva az előszoba ajtaját, a kulcsot magamhoz vettem és hálószobánkba mentünk. Lármát vagy lövést az éjjel sem mi nem hallottunk, sem más az intézetben, csak a közvetlen hálószobája alatt levő egyik beteg nyilatkozott olyképen, hogy az éjjel felette egy szék felborulhatott.

Amikor husvétvasárnap reggel 7 órakor a lakásba akartunk menni, (ezt úgy kell érteni, hogy az előszobából a lakásba) de sok kopogás után semmi neszt nem hallottunk, tár-

sam dr. Goldbergért szaladt, és akkor beléptünk a hálószobába, ahol borzasztó látvány tárult elénk. A gróf felöltözve szétzúzott fejjel a székben ült, jobb kezében volt még a pisztoly, amellyel magára lőtt. Az egyetlen szabad bejárat (az előszobán kívül) a második szobából a folyosóra nyilott. Ezt rendszeren maga a gróf zárta el, s íme, most is a zárban van a kulcsa. Lehetetlen volt tehát, hogy azon az éjjelen idegen kívülről a házba hatolhatott volna.

A gróft egyébként az intézet minden lakója szerette és tisztelte, mert oly órákban, amikor szelleme szabad volt, maga a jóság volt. Épen azért gonosz vagy nagyon ostoba dolog az, ha vitatni akarják annak lehetőségét, hogy a gróf nem maga ölte meg magát. Sajnos, nagyon is igaz, hogy a legsötétebb búskomorság rohamában maga oltotta ki életét. Azt, hogy hogyan jutott a pisztolyhoz, nem tudom megmondani; de, ha az ember tudja, hogy évek óta volt lakásában pisztoly, vadászfegyver, amit igazgatónk is tudott, nem kell az embernek tovább töprengenie.»

Nyilvánvaló, s ezt Kecskeméthy is megerősíti, hogy a bíróság kihallgatta gr. Széchenyinet, fiait és Kecskeméthyt is. A család vallomása jelentős adatokat és felvilágosításokat tartalmazhatott. Ezt bizonyítják a bécsi bíróságnak reánk maradt kérdései. A család ugyanis Széchenyi halála után felhagyta bécsi lakását és Cenkre ment lakni, ezért a bécsi bíróság 1860. máj. 23-án felhívta a soproni országos bíróságot (Landesgericht), hogy egyelőre eskü kivétele nélkül hallgassa ki Széchenyi grófnét és gr. Széchenyi Bélát a következőkre nézve:¹

1. Mikor és kinek a rendelkezésére került az elhunyt gr. Széchenyi az oberdöblingi tébolydába?

2. Milyen volt a felvétel idején szellemi állapota; az intézetben tartózkodása alatt valóban észleltek-e állapotában változást, ebből gyógyulás várható volt-e; állapota az utolsó időben, különösen márc. 3-ika óta hogyan alakult?

3. Mily körülmények közt élt az intézetben; a többi elmebeteghez hasonlóan gondos felügyelet alatt állott-e és a dr. Görgen által elrendelt felügyeletet Széchenyi állapotára való tekintettel mindig megfelelően megtartották-e?

4. Megengedték-e és mikor a vagyona felett való rendelkezést, miképen élt evvel Széchenyi és ez mily alapon történhetett meg?

5. Milyen volt a két szolga (Brach Jakab és Bichler Sebestyén) viszonya a grófhhoz, milyen teendőket rendelt el számukra dr. Görgen, vagy maga a grófi család Széchenyi személyének felügyeletére; a gróf halála miatt lehet-e őket valami vétséggel illetni?

6. Mi a nézete a grófnénak és Béla grófnak a férj, illetőleg atyja gyorsan bekövetkezett halála okáról; a halált esetleg idegen kéz idézhette-e elő,

¹ A bécsi bíróság iratának egykorú másolata megmaradt a Széchenyi-család levéltárában. Felhasználta ez adatokat B. Szabó László *Gr. Széchenyi István temetése* c. értekezésében. (Napkelet, 1931.)

ellenkező esetben mily okok szólnak az öngyilkosság mellett, és mily események hathattak erre?

7. Fegyvert, puskaport és ólmot vihettek-e és ki hozhatott az elhunyt grófnak az intézetbe, és hogyan történhetett ez dr. Görgennek a megfelelő felügyeletekre való kötelezettsége ellen?

8. Széchenynek a halála után talált két pisztolyt gr. Zichy Rezső hozta-e és mikor; hogyan volt az lehetséges, hogy ezek Széchenyi birtokában maradhattak?

9. Igaz-e dr. Görgen állítása, hogy ismételten figyelmeztette a grófnét és a grófi család tagjait a szigorúbb felügyelet szükségességére? Vajon ez a figyelmeztetés különösen a szerencsétlen esemény előtti napokban történt? Miben állottak dr. Görgennek erre vonatkozó javaslatai, és mért nem engedelmeskedtek ezeknek a grófi család?

10. A fenti kérdésekből kifolyólag lehet-e dr. Görgent Széchenyi halála miatt váddal terhelni, esetleg mely körülmények igazolják e vádat?

11. Különösképen ki kell hallgatni a grófnét, hogy mint elmebeteg férjének gondnoka, hogyan intézkedett, különösen mit közölt vele dr. Görgen férje életének utolsó hetében, milyen óvintézkedéseket javasolt; a grófné ezekből mit helyeselt és egyáltalán férje biztonságáról hogyan intézkedett; és mivel az ügyészség javaslata szerint az elhunyt gróf elmeállapotának megítélésére fontos, hogy Széchenyi milyen vonatkozásban van a mellékelt iratokkal a szerzőségeket illetőleg, azért az 1860 márc. 4-iki a rendőrminiszterhez intézett levelének fogalmazványára, gr. Széchenyi Istvánnak a Magyar Akadémiában 1858. dec. 20-iki nyomtatott irata, *Kleine Beiträge zur grossen Frage in Oesterreich, Zur Rettung Oesterreichs, Sustine et abstine* című röpiratok azzal közölni, hogy a grófnét, gr. Széchenyi Bélát és Ödönt az elhunyt grófnak különösen ez iratok szerzőségére, épúgy az *Ein Blick auf den anonymen Rückblick* című ismert sárga könyv szerzőségére nézve hallgassa ki és az eredményt az iratok visszacsatolásával közölje.

Sajnos, ezeket a vallomásokat Terzky közleménye mellőzte. Terzky tudósítása szerint a bécsi Landesgericht a hivatalos jelentések és vallomások alapján megállapította, hogy dr. Görgen Gusztáv édesatyja halála után az atyjának adott szabadalomban megállapított feltételek mellett vette át az intézetet. A feltételek egyike egészen az intézet vezetőjét teszi felelőssé mindazon cselekményekért, amelyeket valamely örült *magán* vagy másen elkövet. Ezen az alapon dr. Görgent Széchenynek a bíróság által megállapított öngyilkossága miatt felelősségre vonta. Dr. Görgen a bíróság végzése szerint nem tagadta, hogy Széchenyit az intézetbe való belépésétől fogva haláláig elmebajosnak tartotta.

Görgen különös kezelési módját azzal akarta igazolni, hogy az öngyilkossági mániában szenvedőket csak a leggyengédebb kezeléssel lehet téveszméjüktől eltéríteni. Széchenyinél is ez volt az eset, és ha nem jutott volna pisztolyhoz, akkor is véget vehetett volna életének, mert csak fel kellett volna szakítania a kétoldali lágycsérven alkalmazott kötést. Úgy akarta őt eszméjétől eltéríteni, hogy mindenben teljesítette óhaját. Ezenfelül

a családra is tekintettel kellett lennie, mert ez sohasem akart hallani a Széchenyi ellen megindítandó törvényszéki orvosi vizsgálatról, hanem állandóan azt kívánta, hogy a beteg az intézetben maradjon. Figyelembe kellett vennie Széchenyinek többszöri kijelentését is, hogy önként sohasem fogja az intézetet elhagyni.

Szóban ismételten kérte a családtól a beteg elmeállapotának törvényszéki orvosi megvizsgálását, de kéréseit egyes pontjaiban egyáltalán nem vették figyelembe, a sürgösség hangsúlyozását pedig nem fogadták el. S minthogy az osztrák polgári jog ellenére Széchenyit nem helyezték gondnokság alá, a városi orvos pedig negyedévi felülvizsgálatai alkalmával úgy nyilatkozott, hogy nincs utasítása Széchenyi megvizsgálására, teljesen megerősödött benne a vélemény, hogy Bécs hatóságai a beteget szellemileg egészségesnek tekintik. Ezt a véleményét kétségtelenné tette a márc. 3-iki hatósági házkutatás, mert az jogi lehetetlenség, hogy örült ellen (Wahnsinnig) felségserítés miatt vizsgálatot indítsanak. Ezen eljárás után nem tartotta magát hivatottnak, hogy Széchenyi szellemi állapotáról más véleménye legyen, mint az, amelyet a hatóság közzétett. Épen azért, amikor Széchenyi állapota az utolsó hetekben láthatólag és jelentékenyen rosszabbá vált, semmit sem változtatott életkörülményein, még akkor is azt vélte, hogy az öngyilkosságot jósággal inkább meg lehet akadályozni, mint a világ előtt nem igazolható szigorral.

A bíróság első bírása a vád alá helyezési irat szerint Görgen ellen azzal érvelt, hogy Görgen Széchenyi öngyilkosságát ügyesen és éles elmével az események következményének és hatásának tulajdonítja, s ezt a beteg az orvos tudta és befolyása nélkül követte el. Eleinte elismeri, hogy Széchenyi az intézetbe lépéstől haláláig elmebeteg volt; később mégis azt állítja, hogy e nézetét a hatóság nézetének alá kellett rendelnie és e gondolkozása következményeképen megengedte, hogy a folyton rosszabbodó, öngyilkossági mániában szenvedő azt tegye, amit akart. Azt állítja, hogy nem akarta a beteget izgatni, mert ezt az eljárását a világ elítélte volna. Ezzel szemben mint elmeorvosnak rendelkezésére állottak fel nem tűnő módok a beteg megfigyelésére; eltávolíthatta, vagy legalább használhatatlanná tehetné volna a beteg fegyverét és lőszerét. Görgennek az az állítása sem helytálló, hogy a házkutatást azért kellett megtartani, mert Széchenyi kompromittálva volt; sokkal inkább valószínű, hogy az más oly személyek ellen irányult, akik Széchenyi elmebetegségét és asylumát perfid módon kihasználták. Az elmebetegnek elismert Széchenyivel szemben addig, amíg Döblingben volt, Görgennek mint elmeorvosnak kötelességét minden körülmény közt teljesítenie kellett volna. Széchenyi örízetlen pillanatban a mindenki előtt ismertté vált örültség áldozata lett: haláláért az intézetet engedélyező irat értelmében egyedül Görgen a felelős.

A vád rámutatott egyúttal a tényekben és a felelősségben mutatkozó többféle ellentétre. Így pl. az elmebeteg Széchenyi különös helyzetére az ápolókkal szemben: ezek, bár Széchenyi fizette őket, az intézetnek voltak szolgálói — mégis, Görgen szerint engedelmeskedniük kellett Széchenyinek, mert szerették és félték állásuk elvesztésétől. Görgennek azon állításával szemben, hogy a Széchenyire való felügyelet tudta és akarata nélkül szűnt meg, a bíróság megállapította, hogy Széchenyi 1853-ig senkit sem akart látni, de ezután fogadta családját és barátait (bejelentés mellett); 1857 óta azonban a földszinti bejáráshoz kulcsot kapott, hogy bárkit fogadhasson: ez időben Széchenyi barátai pénz és fegyvert hoztak neki, ezóta intézkedett vagyoni viszonyaiban, és ugyanakkor történt meg az, hogy a neki ajándékozott fegyvereket fiainak adta és korlátozás nélkül levelezett a külvilággal. Ilyen előzmények után nem volt nehéz, hogy Széchenyi a belsejében régóta táplált gondolatot végrehajtsa. E mellett mellékes az, hogy a gróf előbb vagy utóbb jutott fegyverhez; hogy a löport a beteg házikutya gyógyítására szerezte-e; hogy a sörétek valóban írótollai tisztítására szolgáltak-e; a tény az, hogy Széchenyi véget vetett életének és a tébolydai felügyelet felelőtlenül hiányos volt.

A Terzky által közölt nagy anyagot részletesebben, fontosságához képest, néhol szószerint kellett előadnom. Az anyag felhasználásánál azonban mindenesetre óvatosan kell eljárni. Görgen előadásánál pl. tekintetbe kell venni azt a körülményt, hogy mint érdekelt fél védekezett a vád ellen, feltette intézetét, biztos jövedelmét, azért mindenképen arra törekedett, hogy a vádat másra (a kormányra és a családra) hárítsa; érdeke kívánta azt is, hogy Széchenyi állandó örült voltát bizonyítsa, mert különben az intézetben való tartózkodás létalapja hiányzott. Dr. Goldberg orvos kétségtelenül igen fontos közlésénél pedig figyelembe kell venni azt, amit Falk Miksa állít róla, hogy neki is beteg volt a kedélye, a keserű élettapasztalatoktól komorrá vált és sötétben látott.

A Terzky által közölt anyagot egyébként közvetlenül csak ketten használták forrásként: Kecskeméthy Aurél *Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála* c. művében (1866) és Falk Miksa a Széchenyiről írt életrajzában. Kecskeméthy ugyan bőven kiaknázta forrását, de önkényesen és irányzatosan használta fel az anyagot. Már Gyulai Pál is rámutatott bizonyos ellenmondásokra.¹

Hozzá kell még tennem, hogy Kecskeméthynek egyik tévedése támpontot nyújtott azoknak, akik Széchenyi meggyilkoltatásában hittek és hisznek.² Kecskeméthy ugyanis a Terzky közleményében közölt boncolási lelet e részletét: »das Mordinstrument lag quer auf dem Oberschenkel und der linken Hand«, így fordította le: »a baloldali combon feküdt a kilőtt pisztoly«. Ezt a rossz fordítást megerősítette a további nyilatkozatával, hogy »a koponyacsontok vizsgálatából kitűnt, hogy a pisztolynak jól számítva a leggyengébb csontra, valószínűleg rászorítva kell vala irányzottnak lenni,

¹ *Gr. Széchenyi István utolsó évei*. Bpesti Szemle, IV. k. (1866).

² Ezt vallja már régebbi idő óta, de legújabbán is dr. Kacziány Géza *Széchenyi meggyilkoltatása 1860. ápr. 8-án* c. röpiratában.

sőt arra valószínűleg közvetlen rászorítva lévén, a lövés nagy durranást nem is tehetett. Mindezzel Kecskeméthy arra akar utalni, hogy Széchenyi nem a maga kezétől halt meg.

Az így támasztott kételyeknek újabb tápot nyújtott később művének az a része, amelyben azt fejtegeti, hogy a Széchenyivel való érintkezés többekre végzetes volt: első sakkjátszó társa, (Asbóth Vilmos) megőrült s ugyancsak megőrült Széchenyi halála után másodnapra titkára Kiss Márton, továbbá néhány hét múlva Grosz nevű öreg komornyikja; meghalt néhány heti betegség után dr. Görgen Gusztáv, és szélhűdésben, rögtön a temetés után, Brach nevű ápolója; dr. Goldberg orvos pedig agyonlőtte magát. Ehhez még hozzávették br. Jósika Samu és gr. Festetics Tasziló «mérgezési esetét» annak bizonyítására, hogy a kormány először méreggel akarta elpusztítani Széchenyit, és csak mikor ez nem sikerült, került a sor a pisztolyra.

Ezzel szemben az Augsburger Allgemeine Zeitungban, a Wiener Medicinal Zeitungban és Terzky tudósításában közölt hiteles és egymással több tekintetben megegyező boncolási adatok szerint a törvényszéki orvosok kétségtelenül megállapították, hogy Széchenyi maga lötte magát agyon; karszékebe ült, jobb kezével a jobb szemgödörben felfelé tartott pisztollyal lött és így érthető, hogy a lövés után jobb keze jobb combjára esett le, a pisztoly pedig (miután balkeze eredetileg is a combon volt) a balkézre esett, és ezt a pisztoly füstölgő puskapora befeketítette. A töltés lögyapot volt puskaporral, söréttel vegyítve és oly erős, hogy a fej balrészét teljesen szétvetette a velővel együtt.

Ami a mérgezési eseteket illeti, Széchenyinél ezidőtájt úgyszólván minden nap volt az étkezésnél vendég; családjának egyes tagjai, vagy barátai, ismerősei. Görgenné gondoskodott az ételmezésről, és így ha többen étkeztek, lehetetlen volt, hogy csak az egyik vegyen be mérgezett ételt. Igaz ugyan, hogy előbb Festetics gróf, majd Jósika az ebéd után akkor tifuszos tünetek közt beteg lett, de amint az Augsburger Allgemeine Zeitungban közölt boncolási jegyzőkönyv igazolja, súlyos epekőbántalmak okozták betegségét és halálát. Ami a Széchenyi halála után bekövetkezett haláleseteket illeti, a következő tények állapíthatók meg: Asbóth Vilmos csak 1863-ban halt meg; Kiss Mártont Széchenyi halála után egy hét múlva az örültek házába kellett szállítani, de már előbb is volt elmebaj miatt gyógykezelés alatt; Grosz Széchenyinek Pesten volt komornyikja, ő nem volt Döblingben; Brach ápoló a döblingi plébánia halotti könyve szerint 1860. április 28-án (tehát 20 nap múlva) halt meg 55 éves korában gutaütésben (Lungenlähmung); dr. Görgen Gusztáv 1860. október 6-án (tehát félév múlva) halt meg has-hártyagyulladásban; dr. Goldberg Fülöp orvos pedig 1862. júniusában lötte magát agyon Brühlben.

Íme, ez az igazság abból az állításból, hogy a felsorolt egyéneket a kormány tette el láb alól, nehogy oly szemtanú maradjon, aki Széchenyi meggyilkoltatásáról tud.

VISZOTA GYULA.